

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto

Viešosios teisės katedra

Ingridos Mulvinaitės

V kurso, taikomosios jurisprudencijos

studijų šakos studentės

Magistro baigiamasis darbas

**Valstybės požymiai ir valstybės forma 1918–1920 m. Lietuvos
konstituciniuose aktuose**

**Features of the state and form of governance in the 1918-1920
constitutional acts of Lithuania**

Vadovas: Prof. Dr. (HP) Jevgenij Machovenko

Recenzentas: Doc. Dr. Juozas Galginaitis

Vilnius

2023

ANOTACIJA IR PAGRINDINIAI ŽODŽIAI

Šiame magistro baigiamajame darbe analizuojami valstybei, kaip konstitucinei teisinei kategorijai, būdingi bruožai, siekiama išgryninti respublikos ir monarchijos valdymo formos esmę. Pagrindinis dėmesys skiriamas 1918-1920 metų periodo Lietuvos konstituciniams aktams, atskleidžiamos jų priėmimo priežastys, turinys. Darbe taip pat siekiama atsakyti ar aktuose galima išvelgti valstybei priskirtinus bruožus, taip pat išsiaiškinti ar jais buvo įtvirtinta konkreti valdymo forma.

Pagrindiniai žodžiai: valstybės požymiai, valstybės valdymo forma, Lietuvos konstituciniai aktai, monarchija, respublika.

This master's thesis analyzes the characteristics of the state as a constitutional legal category, aims to clarify the essence of the monarchical and republican form of state governance. The main attention is focused to the Lithuanian constitutional acts of the period 1918-1920, the reasons for their adoption and their content are revealed. The thesis also aims to answer whether it is possible to see the features attributable to the state in those acts, as well as to find out whether a specific form of governance was established by it.

Keywords: features of the state, form of governance, constitutional acts of Lithuania, monarchy, republic.

TURINYS

ĮVADAS.....	2
VALSTYBĖS POŽYMIAI	5
VALSTYBĖS FORMA	14
1918-1920 M. KONSTITUCINIULOSE AKTUOSE ĮTVIRTINTA VALSTYBĖS FORMA IR VALSTYBĖS POŽYMIAI	21
IŠVADOS	36
ŠALTINIŲ SĄRAŠAS	38
SANTRAUKA	42
SUMMARY	43

IVADAS

Pirmasis pasaulinis karas paskatino Europos imperijų griūtį ir davė tvirtą paskatą kurtis tautinėms valstybėms. 1916 m. lapkričio 5 d. Vokietijos, Austrijos-Vengrijos vyriausybių sprendimas dėl jų okupuotos Lenkijos teritorijos atkūrimo, 1917 m. įvykusi carizmo griūtis davė stiprų impulsą pavergtomis tautoms vystyti nepriklausomos valstybės idėją. Nualinta pirmo pasaulinio karo Lietuva ne išimtis. Minėta politinių įvykių grandinė sukūrė prielaidas ne tik Lietuvos valstybės atkūrimui – visuomenė susidūrė su savotiškais modernybės iššūkiais, kadangi modernios valstybės branduolys pradedamas tapatinti jau nebe su pavieniu individu ar luomu, bet su valstybingumu ir tauta, kartu pabrėžiant skirtumus tarp skirtingų visuomenių (tautų). Kitaip tariant, bendrą kilmę, papročius, gyvenimą toje pačioje teritorijoje, tradicijas, istorinę atmintį pradėta laikyti tais elementais, kurie konsoliduoja visuomenę, o visuomenės vienybė pradėta sieti su tautinės valstybės idėjos pagrindu, kuria siekta išspręsti ne tik su tapatybe susijusius klausimus, bet tuo pačiu ir sukurti politinę visuomenės institucionalizavimo viziją, kuri savo prasme glaudžiai susijusi su teisiniais konstituciniais valstybės pamatais. Nepaisant Lietuvos inteligentijos susiskaidymo tautiniu pagrindu, kuomet tam tikra lietuvių bajorijos dalis perėmusi lenkų kultūrą nesuprato beatsikuriančios Lietuvos idėjos, 1917 m. rugsėjo dienomis vykusioje Vilniaus konferencijoje susirinkę įvairiausių profesijų ir politinių partijų nariai siekė išspręsti klausimus, susijusius su Lietuvos valstybės politine ateitimi. Dauguma pasisakė už nepriklausomą ir demokratinius principais grįstą Lietuvos valstybę, o tam pasiekti buvo nuspręsta sušaukti demokratiškai išrinktą Steigiamąjį Seimą, kuris padėtų tvirtus pamatus konferencijos rezoliucijose išsikeltiems tikslams, o šių tikslų įgyvendinimui išrinkti Lietuvos Tarybą.

Nagrinėjamos temos aktualumas. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 2013 m. vasario 22 d. nutarime yra pripažinęs, kad Lietuvos Tarybos priimtas 1918 m. vasario 16 d. Lietuvos Nepriklausomybės Aktas ir 1920 m. gegužės 15 d. Steigiamojo Seimo rezoliucija dėl atstatytos Lietuvos demokratinės valstybės, kuriais 1990 m. kovo 11 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba priimdama aktą „Dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo“ grindė Lietuvos nepriklausomybės atstatymą, niekad nebuvo netekę savo juridinės galios, todėl gali būti prilyginami valstybės konstituciniam pagrindui. Tai reiškia, kad minėti aktai 1992 m. spalio 25 d. Konstitucijos požiūriu gali būti traktuojami kaip atkuriamojo pobūdžio, kadangi buvo priimti lietuvių tautai atstovavusių institucijų per jas išreiškiant tautos valią atkurti nepriklausomą demokratinę Lietuvos valstybę. Tai reiškia, kad galime konstatuoti Lietuvos valstybės tęstinumą. Įvertinus minėtas aplinkybes,

akivaizdu, kad 1990 kovo 11 d. Lietuvos valstybė nesusikūrė nuo nulio, vadinasi, 1918–1920 m. periodo politiniai ir teisiniai procesai suvaidino didelį vaidmenį tame, kokią konstituciją su ten įtvirtintais valstybės pamatais turime šiandien. Taigi, norint pilnai suvokti Lietuvos valstybingumo ir konstitucinio tęstinumo tradiciją, būtina atsigręžti į praeitį ir tuometinius įvykius, todėl nagrinėjama tema nepraranda savo aktualumo ir šiomis dienomis.

Tyrimo tikslas. Nustatyti kokie valstybės elementai ir kokia valstybės forma buvo įtvirtinta 1918–1920 m. Lietuvos konstituciniuose aktuose.

Darbo uždaviniai. Aukščiau nurodytam tyrimo tikslui pasiekti yra keliami šie uždaviniai:

1. Analizuojant teisės mokslininkų pozicijas identifikuoti valstybei priskiriamus požymius ir atskleisti jų turinį;
2. Atskleisti valstybės formos elementus;
3. Atskleisti valstybės valdymo formos bruožus, būdingus monarchijai ir respublikai;
4. Atskleisti tuometinius politinius procesus, lėmusius tam tikrą valstybės formos pasirinkimą;
5. Nustatyti kuo remiantis Lietuvos Taryba priėmė 1918 m. lapkričio 2 d. ir 1919 m. balandžio 4 d. Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos pamatinius dėsnius (konstitucinius aktus), nors ši teisė buvo deleguota išskirtinai Steigiamajam Seimui.

Hipotezė. 1918–1920 m. periodo Lietuvos konstituciniuose aktuose galime rasti visus klasikinius šiuolaikinei valstybei priskiriamus požymius su ten įtvirtinta demokratinės unitarinės respublikos valdymo forma.

Darbo objektas. 1918–1920 m. periodo Lietuvos konstitucinės nuostatos.

Tyrimo metodai:

- **Lingvistinis** metodas taikomas aiškinant pagrindines sąvokas tam, kad būtų tinkamai ir visapusiškai atskleista jų esmė ir turinys.
- **Aprašomasis** metodas taikomas aprašant konstitucinių aktų priėmimo prielaidas ir jų turinį.
- **Lyginamasis istorinis** metodas taikomas mokslininkų pozicijoms lyginti, taip pat siekiant atskleisti tuo metu galiojusią konstitucinių aktų skirtumus ir panašumus.

Darbo originalumas. Šis magistro baigiamasis darbas originalus tuo, kad 1918-1920 m. periodo konstitucinių aktų nuostatos, susijusios su valstybės požymiais ir ten įtvirtinta valstybės forma mažai nagrinėtos. Naujausias straipsnis, susijęs su 1918-1919 m. Lietuvos konstituciniuose aktuose įtvirtintu valstybės politiniu režimu pasirodė visai neseniai – 2022 metais, o baigiamųjų magistro darbų tokia pačia tema nėra.

Svarbiausi šaltiniai. Rengiant šį magistro baigiamąjį darbą daugiausiai remtasi šiais istoriniais Lietuvos konstituciniais aktais: 1918 m. vasario 16 d. Lietuvos Nepriklausomybės Aktu, 1918 m. lapkričio 2 d. Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos pamatiniais dėsniais, 1919 m. balandžio 4 d. Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos pamatiniais dėsniais, 1920 m. gegužės 15 d. Steigiamojo Seimo rezoliucija, 1920 m. Laikinąja Lietuvos Valstybės Konstitucija.

Pagrindiniai autoriai, kuriais buvo remtasi – Jevgenij Machovenko, Mindaugas Maksimaitis, Mykolas Römeris, Gediminas Mesonis. Pagrindiniai šaltiniai, kuriais buvo remtasi: M. Maksimaičio „Mažoji konstituanta. Lietuvos taryba atkuriant valstybingumą“, „Lietuvos valstybės konstitucijų istorija (XX a. pirmoji pusė)“, J. Machovenko ir D. Valančienės straipsniu „Valstybės politinis režimas pagal 1918-1919 m. Lietuvos konstitucinius aktus“, J. Machovenko straipsniu „1918 m. lapkričio 2 d. 1919 m. balandžio 4 d. Lietuvos konstituciniai aktai – dvi atskirtos konstitucijos ar dvi to paties konstitucinio akto redakcijos?“. Minėti šaltiniai pasirinkti todėl, kad šie autoriai skyrė bene daugiausiai dėmesio to meto konstituciniams aktams nagrinėti. Taip pat remtasi G. Mesonio straipsniais „Valstybės požymiai konstitucinėje teisėje“, „Valstybės valdymo forma konstitucinėje teisėje: Lietuvos Respublika Vidurio ir Ryto Europos kontekste“, M. Römerio knyga „Valstybė ir jos konstitucinė teisė. 1 dalis. Valstybė“ bei susistemintų Römerio paskaitų, skaitytų 1934-1935 teisės studentams, rinkiniu „Teisinės minties palikimas“. Pastarieji du autoriai pasirinkti dėl savo indėlio į Lietuvos konstitucinę teisę.

VALSTYBĖS POŽYMIAI

Valstybės institutas konstitucinėje teisėje užima vieną svarbiausių vietų, kadangi valstybė neabejotinai yra konstitucinių teisinių santykių subjektas. „Valstybės“ terminas bendrąją prasme pradėtas vartoti italų filosofo Nikolo Makiavelio dar XV a., visgi, iki šiol nėra vieno universalus „valstybės“ sąvokos apibrėžimo. Pasak T. Blinstrubio, valstybė apibrėžiama kaip „aiškiai apibrėžtoje teritorijoje (valstybės teritorija) politiškai organizuota žmonių bendruomenė (tauta), kuri per įgyvendinamą suverenią viešąją valdžią yra susivienijusi bendriems konstituciniams gėriams saugoti“ (Visuotinė lietuvių enciklopedija), pasak dar kitų autorių „valstybė yra atskira institucija arba institucijų visuma, kuri nuo likusios visuomenės taip diferencijuojama, jog susiklosto apibrėžtos viešo ir privataus gyvenimo sritys“ (Dunleavy, p. 14, 1987). Palyginimui, politikos mokslas valstybę apibrėžia kaip organizuotą socialinę grupę, kurią galima nuo kitų atskirti „savo tikslais, priemonėmis, kurias naudoja tiems tikslams pasiekti, teritorinėmis ribomis, suverenitetu ir institucijų visuma“ (Rakucevičius, 2003, p. 99).

XIX a. austrų teisės teoretikas G. Jellinek buvo pirmasis, kuris pabandė apibrėžti valstybę per dabar jau klasikinius tapusius valstybės elementus. Elementai, kurie, jo požiūriu, gali atskleisti valstybės esmę yra: 1) teritorija (angl. *territory*); 2) tauta (angl. *population*); 3) valdžia (angl. *power*) (Piękoš, 2019, p. 269). Pasak G. Jellinek, teritorija yra tam tikra valstybinio junginio užimta sritis, kuri teisiniu požiūriu reiškia žemės ir vandens erdvę, kurioje viešpatauja valdžia. Teisinė teritorijos reikšmė yra gana dvejopa, kadangi ji gali reikštis neigiamai, kuomet valstybė neleidžia viešpatauti bet kuriai kitai galiai ir tuo pačiu teigiamai, kuomet asmenys, esantys tam tikroje teritorijoje privalo valstybės klausyti (Piękoš, 2019, p. 269). Prancūzų teisininkas M. Hauriou teritoriją taip pat priskiria valstybės požymiams ir teigia, kad „Bendruosiuose reikaluose, sudarančiuose valstybės veikimo objektą, yra tam tikras teritorijos ir teritorijoje apsigyvenimo elementas <...> Tai iš vienos pusės labai siaura, nes ne visi socialiniai santykiai yra teritoriniai, bet užtat kartu tai labai stipru, nes nuo to laiko, kai žmogus virto sėsliu gyviu, kuris prieš visas kitas gėrybes trokšta privatinės žemės nuosavybės, – teritoriniai socialiniai kadrai yra patys svarbiausieji“ (Römeris, 1934, p. 52). M. Römerio nuomone, prieš bandant suformuluoti valstybės sąvoką, visų pirma reikia pažinti pačios valstybės elementus – būtent per tuos pačius tris jau minėtus klasikinius tautos, teritorijos ir valdžios elementus, sudarančius šios sąvokos esmę, kadangi „valstybės“ sąvoka atsiskleidžia per visų trijų elementų visumą. Nepaisant to, kad M. Römeris pripažino klasikinius valstybės elementus, tačiau savo rašinių ciklo „Valstybė ir jos konstitucinė teisė“ pirmame „Valstybės“ tome, išreiškė

požiūrį dėl minėtų elementų sąvokų kompleksiskumo ir skyrė nemažai dėmesio jų patikslinimui. Pasak profesoriaus, terminas „tauta“ yra nepatogus, kadangi mokslas suteikia šiam elementui ypatingą valstybės šeimininko pobūdį, kas, jo supratimu, yra dvi nesuderinamos viena kitai prieštaraujančios sąvokos (Römeris, 1995, p. 1). Jei tauta (*populus*) kaip tęstinis kiekybinis žmonių daugėtas nėra apibrėžtas skaičiumi ar kitokiomis žymėmis, reiškia tai tiesiog žmonių visuma – žmonija, kuri negali būti tautos elementu, nes tokiu atveju valstybė gali būti tik viena, todėl kriterijus, galintis apibrėžti tautą yra tam tikra teritorija ir ten gyvenančių žmonių ryšys su ta teritorija, „vadinasi mūsų žiūrimoji tauta – *populus*, valstybės elementas, tai – visokie vietos žmonės, tai – tam tikros teritorijos tęstinė žmonių-individų daugybė“ (Römeris, 1995, p. 8). Taigi, norint kalbėti apie tautos esmės žymenį, reikia kalbėti apie žmonių ryšį su teritorija, kas gali būti apibrėžta kaip tam tikras kvalifikuotas ryšys, kurį galima nusakyti šiais dviem pagrindiniais požymiais: 1) gimimu teritorijoje arba vieno iš tėvų teritorine kilme (*jus soli*); 2) apsigyvenimu teritorijoje, išgyvenus joje tam tikrą laiko tarpą (*jus sanguinis*) (Römeris, 1995, p. 10). Visgi, teritorijos elemento nereiktų suprasti, kaip fizinio žemės ploto *per se*. Pasak profesoriaus, norint apibūdinti teritorijos sąvoką, būtina turėti galvoje, kad „a. valstybė yra reikalinga tam tikro žemės ploto; b. tam tikrame apibrėžtame žemės plote, kuriame yra įsisteigusi ir kuriame veikia viena valstybė, negali būti įkurta ir negali veikti jokia kita valstybė, kitaip sakant – kiekviena valstybė monopolizuoja tam tikrą žemės plotą“ ir tai leidžia valstybei gyvuoti (Römeris, 1995, p. 10). Kalbėdamas apie valdžios elementą, M. Römeris pabrėžė šios sąvokos kompleksiskumą, pasireiškiantį tuo, kad lietuvių kalboje vartodami žodžius „viešpatauti“ ir „valdyti“ mes turėtume išskirti dvi skirtingas minėtų žodžių prasmes, o tam, pasak jo, geriau tinka lotynų teisinė terminologija. Lotynų terminologijoje išskiriamas fizinis daikto valdymas ir įvardijamas kaip *possessio*, kuris pilnai išplėstas (naudojantis ir disponuojant daiktu) „virsta žmogaus viešpatavimu daiktui“ vadinamu *dominium*, o tokiam valdyme ir viešpatavime „viskas remiasi jėgų santykiavimu sąryšy su valdomųjų daiktų fizine esme.“ (Römeris, 1995, p. 23). Profesoriaus nuomone, nors šie terminai socialinio santykio ir nesudaro, tačiau gali sudaryti tam tikrą teisinį santykį, vadinamą „teise valdyti“ arba „nuosavybės teise“, kadangi pats teisinis santykis yra socialinis, kuris savo esybe yra ne ko kito, bet socialinio santykio padarinys, neįmanomas be socialinio bendravimo. Visgi, visai kas kita yra socialinis viešpatavimas socialiniame valdyme, pasireiškiantis įsakymo galia, vadinama *imperium* (lot. įsakyti). Vadinasi, *possessio* ir *dominium* sietini su daikto valdymu, o kai kalbame apie socialinį individų valdymą, šias sąvokas pakeičia sąvoka *imperii*, kuri reiškia imperiumą, t.y. socialinę įsakymo galią (Römeris, 1995, p. 27). „Visuose socialiniuose junginiuose, neišskiriant tų, kurių

organizacija yra pagrįsta subjektyviniu juose dalyvavimo kriteriumu, imperiumo momentas yra konstatuotinas“ (Römeris, 1995, p. 28), todėl galima teigti, kad būtent imperiumas ir yra tai, ką mes vadiname valdžia ir kur teritorija atlieka tarnaujantį vaidmenį valstybei, siekiant išplėsti valdžią. Nepaisant to, tam, kad imperiumas būtų visavertis, būtina, kad valdantieji asmenys turėtų svertus reikalauti iš valdomų asmenų paklusnumo ar dar kitaip sakant, pasidavimo ir turėtų galimybę taikyti sankcijas tiems, kurie nepaklūsta – būtent tokias galias imperiumui suteikia teritorija, o užtikrina teritorijoje veikiančios įrankiai, kuriuos vadiname policija, teismu bei ginkluotomis valstybės pajėgomis, kurie be tokio monopolio, kurį jiems suteikia valstybė, tokių funkcijų negalėtų atlikti (Römeris, 1995, p. 30). Tai reiškia, kad valstybės valdžia, susideda iš sąmoningo sociumo valdymo, kuris gali būti suprantamas ir kaip socialinė funkcija, reikalinga įtvirtinti įsakymų galios funkciją atžvilgiu tų, kuriems tie įsakymai yra skirti, o tai savaime nulemia tam tikrą valstybės narių skirstymą į tuos, kurie valdo ir tuos, kuriuos valdo. Kalbėdami apie valstybę, privalome prisiminti ir M. Römerio išskirtus klasikinius demokratinės teisinės valstybės konstrukcijos principus. Profesoriaus teigimu, būtent ant šių pamatinių principų yra pastatyta teisinės konstitucinės demokratinės valstybės konstrukcija: „a. steigiamosios ir įsteigtosios valdžios klasifikacija, b. rašytoji konstitucija ir c. įsteigtosios valdžios funkcinis suskirstymas“ (Römeris, 1939, p. 175). Steigiamąją galią M. Römeris apibūdino kaip vienintelę suverenią galią, nustatančią valstybę bei šios konstituciją ir veikiančią tuomet, kuomet nieko nėra, bet reikia sukurti. Steigiamoji valdžia veikia reprezentaciniu dėsniu teisinės tautos ir tik nuo to momento, kai valstybė yra įkurta, galima teigti, jog steigiamoji valdžia savo kūrybinį darbą atliko. Kaip žinia, profesorius garsėjo savo vaizdžiais pasisakymais ir palyginimais – apibūdinamas steigiamąją valdžią Römeris ją sulyginu su dievo galia, kuri yra amžina ir neišnykstanti, galinti steigti, reformuoti, galia, kuri gėrisi savo nuveiktu darbu ir sukurtu vaisiumi. Skirtingai nei steigiamoji, įsteigtoji gali būti apibūdinta kaip išvestinė ir subordinuota pirmajai, kurios atžvilgiu veikia „teisinis įsakytinis sudraudimas, besireiškiantis imperatyviniu įsteigimo aktu“ (Römeris, 1939, p. 177). Su minėta valdžios klasifikacija glaudžiai susijęs antrasis rašytinės konstitucijos principas, kadangi rašytinė konstitucija turi būti traktuojama kaip imperatyvinis suverenos steigiamosios galios aktas, kartu jungiantis ir skiriantis įsteigtąją ir steigiamąją galias. M. Römerio teigimu, tai gali būti apibūdinama kaip steigiamosios galios valios užfiksavimas ir įsteigtosios titulas, kuris yra įsakino pobūdžio, tačiau pagrindinė rašytinės konstitucijos funkcija steigiamosios ir įsteigtosios valdžios sandūroje gali būti įvardijama „valstybės valdžia, kaip tam tikra galia ir energija organizuotame teritoriniame junginy, pradžioje, pačiame savo šaltiny, esanti natūralinė – laukinė ir gaivališka, suvereninė; joje yra dar

nepaliesta visa jos kūrybinė potencija; pereidama per pirmąjį savo kūrybos aktą, per konstituciją, ji šioje konstitucijoje paliekanti savo gaivališką laukiškumą ir iš jos išplaukianti nuvalyta, sterilizuota valdžia, netekusi tos energiškos potencijos, kuri liko konstitucijoje“ (Römeris, 1939, p. 178). Štai taip vaizdžiai apibūdinęs rašytinės konstitucijos funkciją, profesorius pabrėžia, kad būtent per rašytinę konstituciją įsteigtosios valdžios organai įgauna tokio masto įgaliojimus, kokius suteikė steigiamoji valdžia, tačiau jai reikia tam tikro konstitucijos priėmimo akto, kuris konstatuotų tautos valią. Minėtam tikslui pasiekti demokratinėje doktrinoje yra pasitelkiamas Steigiamasis tautos susirinkimas arba Steigiamasis Seimas. Jei šiais principais grįsta demokratinės teisinės valstybės konstrukcija, galime daryti prielaidą, kad remtis šiais principais galėjo ir Lietuvos Taryba 1918 m. atkurdamą Lietuvos valstybingumą. E. Jarašiūno teigimu, tam, kad vieną ar kitą darinį galėtume pripažinti esant valstybe, reikia kalbėti apie viešąją valdžią, kuri apjungia aukščiau šiame skyriuje jau minėtus tautos ir teritorijos elementus. Valdžia gali būti suprantama kaip socialinis reiškiny, kai valstybės teritorijoje gyvenantys individai yra priversti paklusti vienokiai ar kitokiai toje valstybėje vyraujančiai valdžios formai, todėl valdžia neabejotinai vienas iš svarbiausių socialinių institutų, užtikrinančių tinkamą valstybės funkcionavimą. „Paprastai teigiama, kad ši valdžia visuomenėje yra viršiausioji, kad tai visą visuomenę apimanti valdžia, kad tai yra politinio pobūdžio valdžia, kad tai yra teritorinė valdžia, kurią įgyvendina specialios valstybės valdžios institucijos, kad ši valdžia susijusi su teise, kad valstybės valdžia prireikus užtikrinama valstybės prievarta“ – E. Jarašiūnas tai įvardina kaip valstybės valdžios bruožus (Jarašiūnas *et al*, 2012, p. 296-297). Kaip jau užsiminta, valstybės valdžios viršenybė ir visuotinumas pasireiškia per valdžiai suteiktus įgaliojimus ir monopolį visuomenei (tiek fiziniams, tiek juridiniams asmenims) nustatyti privalomas elgesio normas, kurių ši privalo laikytis konkrečioje teritorijoje ir neturi teisės panaikinti, o šiems nepaklūstant, vienintelei valdžiai priklauso išimtinė teisė pritaikyti prievartos mechanizmą. Kadangi valstybės valdžia yra institucionalizuota, ją įgyvendinti pasitelkiamos institucijos, kurios veikia valstybės vardu ir savo sprendimus įgyvendina padedamos valdininkų korpuso, kuriam būdingas pavaldumas ir nesutapimas su visuomene (Jarašiūnas *et al*, 2012, p. 298). Taigi, akivaizdu, kad aukščiau aptarti klasikiniai valstybės elementai yra įvairiapusiški, todėl dėl savo kompleksiskumo gali būti aiškinami daug plačiau negu pažodžiui.

Vis dėlto, egzistuoja teorijos neigiančios imperiumą (socialinę įsakymo galią). Viena iš tokių – visuomenės sutarties teorija. Ji proklamuoja, kad žmonių moraliniai ir (arba) politiniai įsipareigojimai priklauso nuo visuomenės narių tarpusavio susitarimo kaip jie nori formuoti visuomenę, kurioje gyvena. Šiai teorijai taip pat būdingas teiginys, kad

žmogus gimsta laisvas, o ši įgimta laisvė sudaro pačią žmogaus esmę veikti savo paties valia ir apsisprendimu. Kadangi visi žmonės iš prigimties yra lygūs, niekas neturi prigimtinių teisės valdyti kitus, todėl vienintelė pateisinama valdžia yra autoritetas, kuris gali būti sukurtas susitarimu. Visuomenės sutarties teoriją galime sieti su šiuolaikine moralės ir politikos teorija, kurią plėtojo tokie filosofai kaip T. Hobbes, J.J. Rousseau. T. Hobbes viename žinomiausių savo politinės filosofijos veikalų „Leviatanas“ mąstė, kad žmonių prigimtis negali būti politinės tvarkos varikliu, nes tai būtų grįsta konkurencija, o kelias iš tokios prigimties ištrūkti yra sukonstruoti alternatyvą tokiai žmogaus prigimčiai, kuri galėtų būti valstybė, kurios pagrindinis ir vienintelis tikslas yra apriboti asmens prigimtį iki tiek, kad jie nebekeltų pavojaus vienas kitam ir ši chaotiška būklė būtų įveikta. Tai, kas žmones jungia yra ne jų prigimtinė būklė, bet savisaugos instinktas, kuris skatina ieškoti savisaugos būdų, todėl politinės bendruomenės ir valstybės pagrindas, kuris suvienija individus, yra nemirtingas dievas Leviatanas (aukščiausiasis valdovas), kuris užtikrina taiką, apgina ir tokiu būdu piliečius sutelkia vieningam tikslui – tarpusavio taikos palaikymui, tarpusavio pagalbai taip susikoncentruojant į kovą prieš išorinius priešus (Navickas, 2005, p. 79). Taigi, T. Hobbes teigimu, siekiant išvengti chaoso bei karo, stipri ir centralizuota valdžia ir jos veikimas, pagrįstas sutartimi tarp valdžios ir piliečių, kurioje abi pusės susitaria dėl teisių ir pareigų, yra tinkamiausia valstybės ir visuomenės santykio interpretacija, o „perėjimas nuo prigimtinių būklės (chaoso) prie pilietinės būklės (sukurtos tvarkos) nėra vien formalus susitarimas, bet kartu reikalauja destruktuvios žmogaus prigimties susaistymo pilietiškumo kodeksu, iš esmės sukuriant „naująją prigimtį““ (Navickas, 2005, p. 80-81). Panašios pozicijos laikėsi ir J. J. Rousseau, neabejotinai vienas ryškiausių Prancūzijos apšvietos laikotarpio filosofų, kuris pirmasis 1762 metų veikalė „Visuomenės sutartis“ pavartojo „socialinio kontrakto“ terminą. „Visuomenės sutartis“ prasideda bene žymiausia filosofo fraze „žmogus yra gimęs laisvas, bet visur jis yra pančiuose“. J.J. Rousseau laikėsi pozicijos, kad savo prigimtimi žmonės buvo ir yra laisvi, tačiau civilizacijos pažanga šią laisvę pakeitė paklusnumu per ekonominę priklausomybę ir socialinę nelygybę žmonėms lyginantis vienas su kitu, todėl politikos mokslo pagrindinis uždavinys yra išspręsti ir atsakyti į klausimą kaip mes galime būti laisvi ir kartu gyventi visuomenėje nepasiduodami kito jėgai ir prievartai. Pasak J.J. Rousseau, tai galima išspręsti susitarus su kitais laisvais ir lygiais asmenimis – kadangi visi žmonės iš prigimties yra lygūs, dėl šios priežasties niekas neturi prigimtinių teisės valdyti kitų, todėl vienintelė pateisinama valdžia yra autoritetas, kuris yra sukurtas susitarimu (Bennett, 2017 p. 6.). Filosofo teigimu, svarbiausias čia socialinis paktas, kuriuo susitariama susiburti ir suformuoti tautą, kolektyvą, kuris pagal apibrėžimą yra daugiau nei paprastas individualių

interesų ir valios sujungimas į vieną – kolektyviškai atsisakius įgimtų teisių ir laisvių, kurias kiekvienas žmogus turi, šias teises perduodant kolektyviniam organui, susidaro tarsi naujas „asmuo“ vadinamas suverenu. Vadinasi, suverenas susikuria, kai laisvi ir lygūs asmenys susiburia ir susitaria kurti save kaip vienetą, skirtą užtikrinti visuomenės narių gerovę. Taip, kaip individuali asmenų valia yra nukreipta į individualius interesus, taip susiformavusi bendroji valia yra nukreipta į bendrą gerį, tarnaujantį visiems. J.J. Rousseau visuomenės sutarties samprata kartu apima ir abipusių pareigų idėją, t.y. suverenas yra įsipareigojęs ir tarnauja jį sudariusių individų gerovei, o kiekvienas individas taip pat prisiima įsipareigojimus kolektyvo labui (Bennett, 2017, p. 12-14). Aiškumo dėlei, reiktų paminėti, jog J.J. Rousseau nebuvo pirmasis, pavartojęs suvereniteto (pranc. *souveraineté*) sąvoką. Pirmasis suvereno sąvoką XVI a. įvedė prancūzų teisininkas J. Bodin, siekdamas sustiprinti Prancūzijos karaliaus galią maištingų feodalų atžvilgiu taip palengvindamas perėjimą nuo feodalizmo prie nacionalizmo. J. Bodin suverenitetą apibrėžė kaip monarcho absoliučią dievo duotą teisę valdyti. Su laiku suvereniteto sąvoka kito ir „suverenių galių turėtojo teisė buvo priskiriama jau ne monarchui, o tautai arba jos teisėtoms institucijoms“ (Mesonis, p. 37, 2002). Suvereniteto sąvoka tapo ypatingai aktuali XIX-XX amžiuje, kuomet Europoje pradėjo kurtis daug naujų valstybių, o politinės tautos idėja tapo itin patraukli. Taigi, iškart po Antrojo Pasaulinio karo įvykių prie jau aptartų trijų klasikinių valstybės elementų atsiranda naujas – suvereniteto elementas.

M. Römeris modernią valstybės suvereniteto sampratą apibūdina kaip „galią, kuri nuo jokios aukštesnės nepereina ir kuri nebūdama subordinuota [jokiai kitai valdžiai ar galiai] yra normatyvinės funkcijos šaltinis, jos monopolinis sprendėjas“ (Römeris, 1939, p. 2), tačiau nepaliečia valdžios legitimumo aspekto. Pasak australų teisės mokslų daktaro J. Crawford, suverenitetas yra pagrindinis kriterijus išreiškiantis valstybingumą, o šalia jo eina: 1) nepriklausomybė; 2) pastovumas 3) pakankamas civilizuotumo lygis; 4) tarptautinis pripažinimas; 5) gebėjimas įsipareigoti tarptautinei teisei (Crawford, 2007, p. 89-93). G. Mesonio nuomone, minėti kriterijai nėra lygūs juos vertinant iš skirtingų doktrinų perspektyvos, kadangi, pavyzdžiui, pastovumas ir civilizuotumas, tai jau istoriniai-filosofiniai argumentai, kurie neišsprendžia valstybės egzistencijos klausimo iš esmės, dėl šios priežasties suvereniteto kriterijus yra papildantis valdžios kriterijų, kadangi parodo pastarosios veiklos galimybes ir subordinacinę vietą. Profesorius taip pat atkreipia dėmesį į valstybės ir tautos pilietiniu aspektu bendrumo problematiką, kadangi be jau minėto valstybės suvereniteto egzistuoja ir tautos suvereniteto samprata: kaip tautos teisė pačiai apsispręsti dėl savo likimo, dalyvauti rinkant bei kontroliuojant valdžią ir kaip tautos teisė be įsikišimo plėtoti savo nacionalinę kultūrą, kuomet kalbame etniniu požiūriu

(Mesonis, 2002, p. 37). Taigi, jei pripažįstame tautos suverenitetą, kaip reiktų traktuoti atvejus, kuomet tautos dėl vienokių ar kitokių priežasčių negali įgyvendinti savo suvereno teisės, o valstybės ir tautos suverenai nesutampa. Ar tai reiškia, kad tauta tokiu atveju yra nesuvereni? Būtent tokioje situacijoje XX a. viduryje buvo atsidūrusi Rusijos okupuota Lietuva bei kitos Rytų Europos bloko šalys, kurios buvo vadinamos nesuvereniomis (Mesonis, 2002, p. 38). Šio darbo autorės nuomone, išorinės jėgos trukdymas tautai įgyvendinti suverenitetą negali būti traktuojamas kaip šios nesuverenumo požymis – kiekvienu atveju reikia vertinti priežastis dėl ko tautos suvereniteto galios nėra tinkamai įgyvendinamos. Analogiškai, neligitimus neteisėtai į valdžią atėjęs režimas, kuris su tautos valia neturi nieko bendro, negali būti traktuojamas kaip suverenios valstybės valdžia – *ex injuria jus non oritur* (iš neteisės teisė nekyla). Pasak G. Mesonio, lygiai toks pat problematiškas ir tarptautinio pripažinimo aspektas, kuris sietinas su 1933 Montvidėjaus konvencija „Dėl valstybių teisių ir pareigų“. Vadovaujantis šia konvencija pripažįstama, kad valstybė yra tarptautinės teisės subjektas jei turi tokius požymius kaip: 1) nuolatiniai gyventojai; 2) apibrėžta teritorija; 3) vyriausybė; 4) galimybė užmegzti santykius su kitomis valstybėmis (Jarašiūnas *et al*, 2012, p. 290-291). Tarptautinis pripažinimas gali būti suprantamas valstybės pripažinimo aktas, kuriuo pripažįstama, kad tam tikra bendruomenė atitinka valstybingumo sąlygas ir dėl tokio pripažinimo, pripažinta bendruomenė (valstybė) tampa santykių su ją pripažįstančia valstybe subjektu. Atkreiptinas dėmesys, kad yra skirtingų nuomonių ar valstybės pripažinimas apskritai gali būti traktuojamas kaip teisinis, o ne tik politinis, aktas. H. Kelsen nuomone, valstybės pripažinimas turi teisinio pobūdžio ir tai grindžia tuo, kad „teisinis valstybės pripažinimo aktas turi tokį pat pobūdį, kaip ir teismo nustatytas teisinis faktas“ (Katuoka, 2016, p. 28). Jam pritaria ir Katuoka, atkreipdamas dėmesį į jau minėtos Montvidėjaus konvencijos 6 straipsnį, kuriame numatyta, kad „valstybės pripažinimas yra besąlygiškas ir neatšaukiamas“ ir jo nuomone, vien iš to tai būtų galima vertinti kaip tai kaip teisinį aktą (Katuoka, 2016, p. 28). Šiai nuomonei nepritariančios savo požiūrį grindžia tuo, kad tokio akto priėmimas yra susijęs išskirtinai su pripažįstančiosios politiniais interesais. Pasak J. Crawford, pripažinimas yra grynai politinis veiksmas ir turi būti traktuojamas kaip toks. Atitinkamai, naudodamas terminą „pripažinimas“ teisininkas privalo atsižvelgti į pripažįstančios vyriausybės ketinimus atitinkamų faktų ir teisės kontekste (Crawford, 2012, p. 147). Šio darbo autorės nuomone, valstybės pripažinimo aktas savyje turi tiek teisinio, tiek politinio pobūdžio. Akivaizdu, kad tokiam aktui būdinga politinė valia, tačiau paskui šį veiksma seką ir atitinkamos teisinės pasekmės, t.y teisinė pareiga besąlygiškai ir neatšaukiamai pripažinti subjektą esant valstybe. G. Mesonis atkreipia dėmesį, jog jeigu

pritarant J. Crawford papildomo tarptautinio pripažinimo kriterijui, tuomet tai reikštų, kad Lietuva suvereni valstybė tik nuo 1991 metų vasaros, kuomet prasidėjo masinė mūsų valstybės tarptautinio pripažinimo banga, nors 1990 kovo 11 d. priimtas Laikinasis Pagrindinis įstatymas skelbė apie Lietuvos buvimą tiek iki pripažinimų, tiek po, todėl „suverenas tauta savo galių po pripažinimo nei padidino, nei sumažino“. Dėl šios priežasties, jeigu tarptautinio pripažinimo kriterijų traktuotume kaip lygiavertį pagrindiniam suvereno kriterijui, mes neišvengiamai susidurtumėme su problema kaip traktuoti besikuriančias valstybes, o iš to sektų ir dar kita problema – koks kiekis pripažįstančių subjektų būtų tinkamas naujos valstybės pripažinimo faktui (Mesonis, 2002, p. 39). Pavyzdžiui, Šiaurės Kiprą pripažįsta tik Turkija, o Taivaną, kaip nepriklausomą valstybę, pripažįsta tik trylika valstybių, tarp kurių nepamatytime nė vienos nuolatinės Jungtinių Tautų Saugumo Tarybos narės (Kinijos, JAV, Prancūzijos, JK, Rusijos), tačiau, ar tai reiškia, kad Taivanas negali būti traktuojamas kaip valstybė? (Mesonis, 2002, p. 39-40). Pasak profesorius M. Römerio, tarptautinio pripažinimo faktorius labiau sietinas su tarptautiniu bendravimu ir valstybės išoriniams santykiams palaikyti, o ne pačios valstybės, kaip tokios egzistavimui, kuris konstatuotinas trims klasikiniams elementams susijungus (Römeris, 1934, p. 53). V. Vaičiūčio teigimu, valstybės suverenitetas gali būti suprantamas kaip „pirminė aukščiausiaji ir nedaloma viešoji valdžia, kurios egzistavimui nereikia kito šaltinio“, tačiau pastebi, kad būtina išskirti steigiamąjį ir įsteigtąjį suverenitetą, kadangi pirmu atveju tai susiję su ikivalstybine būseną, o antruoju atveju tai susiję su jau įsteigta valstybe ir jos teisine sistema, kai tauta turi ribotas galimybes tiesiogiai pasireikšti ir dėl to atsiranda tautai atstovaujamo organo būtinybė (Vaičiūtis, 2012, p. 106-108). Jarašiūnas pažymi, kad būtina atskirti suverenitetą nuo valdžios – suverenitetas yra ne valdžia, o gali būti apibūdinama kaip aukščiausios valstybės galios ir viršenybės savybė, kuri visa apima ir yra išimtinė, taip pat egzistuoja vidinis ir išorinis suvereniteto aspektas. Jo teigimu, vidinis aspektas yra susijęs su valstybės valdžios nepriklausomumu nuo kitos valdžios tos šalies viduje, jos galios universalumu, kurioms paklūsta tiek juridiniai, tiek fiziniai asmenys. Taip pat vidinis aspektas pasireiškia monopolizuotu poveikio priemonių turėjimu ir tuo, kad toje pačioje valstybės teritorijoje negali veikti kita valdžia, kuri turėtų tokius pačius įgaliojimus (Jarašiūnas *et al*, 2012, p. 299-300). Tuo tarpu išorinis suvereniteto aspektas susijęs su valstybės santykiais ir nepavaldumu kitomis valstybėmis. Daugelio valstybių konstituciniuose aktuose tautos suverenitetas siejamas su tauta, o ne valdžios struktūra. Ne išimtis ir Lietuvos Respublikos Konstitucija, kurios 2 ir 3 straipsniuose *expressis verbis* įtvirtinta, kad „Lietuvos valstybę kuria tauta. Suverenas priklauso Tautai“ ir „Niekas negali varžyti ar riboti Tautos suvereniteto, savintis visai Tautai priklausančių

suverenių galių“ (Lietuvos Respublikos Konstitucija, 1992). Tai būtų galima apibūdinti kaip principines nuostatas, išreiškiančias Lietuvos Respublikos konstitucinį valstybingumo pagrindą.

Taigi, norėdami atsakyti į klausimą ar tam tikra politinė organizacija gali būti traktuojama kaip valstybė ir (ar) patenka į konstitucinės demokratinės valstybės sąvoką, turime įvertinti ar ji pastatyta ant teisinės demokratinės valdžios konstrukcinių pamatų, susidedančių iš steigiamosios ir įsteigtosios valdžios, rašytinės konstitucijos ir įsteigtos valdžios funkcinio suskirstymo, kartu turėdami omenyje ir G. Jellinek išskirtus valstybės teritorijos, tautos ir valdžios elementus.

VALSTYBĖS FORMA

Valstybės formos sampratos šaknys istoriškai siekia IV a. pr. Kr. – graikų filosofas Aristotelis savo žymiausiame politinės minties veikale „Politika“ klasifikavo valstybės formas lygindamas valdančiųjų skaičių su valdymo kokybe, o apie šią sprendė pasitelkdamas viešo intereso ir moralės kriterijus. T. Blinstrubio požiūriu, valstybės formos sąvoka gali būti suprantama kaip „visuma išorinių valstybės požymių, apibūdinančių aukščiausiųjų valstybės institucijų sudarymo tvarką, struktūrą ir jų tarpusavio santykius, valstybės skirstymą į teritorinius vienetus ir šių vienetų teisinį statusą, valstybės valdžios įgyvendinimo būdus bei metodus“ (Visuotinė lietuvių enciklopedija). Konstitucinėje teisėje vartojama valstybės formos sąvoka gali būti apibūdinama kaip kažkas abstraktaus, ko negalime išreikšti teisės normomis, kadangi tai yra sudėtinis konstitucinės teisės institutas, reguliuojantis valstybės institucijų struktūrą, jų sąveiką bei valstybės sandarą – dėl šios priežasties valstybės formos sąvoka gali būti atskleista per tokius elementus kaip sandaros (santvarkos) forma, politinis režimas ir valdymo forma, kuri yra ne kas kita, bet teisinė kategorija, ir kuri savo esme yra „aukščiausiosios valdžios organizacija, kuria nusakomas valdžios šaltinis, taip pat valdžios institucijų tarpusavio santykių principai“ (Mesonis, 2003, p. 19-20). Kalbant apie režimo elementą, šis elementas skirtas identifikuoti būdą, kuriuo yra įgyvendinama valstybinė valdžia ir yra skirstomas į demokratinį ir nedemokratinį. Anot J. Machovenko, demokratija tarp visų konstitucinių vertybių išsiskiria savo svarbumu, kadangi demokratiją galime traktuoti kaip visa ko pagrindą, sudarantį šiuolaikinio konstitucionalizmo hermeneutinę triadą (Machovenko *et al*, 2022, p. 96). Demokratiniam politiniam režimui būdinga tautos, kaip pagrindinio valdžios šaltinio idėja ir remiamasi teisinės valstybės principu. E. Jarašiūnas išskiria šiuos demokratinio režimo požymius: 1) asmens teisių ir laisvių pripažinimas; 2) politinis pliuralizmas; 3) valdžių padalijimo principo įgyvendinimas; 4) parlamento funkcionavimas; 5) laisvė reikštis bet kokioms politinėms ideologijoms, jei šios nepažeidžia kitų asmenų teisių (Jarašiūnas *et al*, 2012, p. 318-319). Tuo tarpu nedemokratiniam politiniam režimui būdingas asmenų teisių ir laisvių ribojimas, cenzūra, valstybės siekis sureguliuoti visas piliečių gyvenimo sritis, taigi iš principo tai yra visiška demokratinio režimo priešingybė visais įmanomais aspektais. Anot G. Mesonio, valstybės sandaros formą taip pat galime sieti su politinio demokratinio režimo aspektu, kadangi valdžios padalijimo principas yra paremtas susitarimu, iškeliant žmogaus teisių ir laisvių klausimą kaip prioritetinį, o demokratiją pripažįstant kaip vienintelį tinkamą būdą joms apsaugoti (Mesonis, 2003, p. 24). G. Mesonis kartu pritaria E. Jarašiūnui, teigiančiam, kad siekiant tinkamai suvokti valstybės

formos turinį, būtina išsiaiškinti kiekvienos iš svarbiausių valstybinės valdžios struktūrų tarpusavio santykį ir teisinę padėtį (Mesonis, 2003, p. 21). Kaip jau minėta, valdymo forma yra teisinė kategorija, kuri pasireiškia per konstituciją ir norminius aktus. Pasak S. Katuokos, valdymo forma yra ne kas kita kaip „aukščiausiosios valdžios organizacija, kuria nusakomas valdžios šaltinis, taip pat valdžios institucijų tarpusavio santykių principai“ taigi, priklausomai nuo to ar valdžios branduolys yra tauta ar vadovas priklauso ar piliečiai yra įtraukti į aukščiausių valstybės valdžios institucijų rinkimą (Katuoka, 1997, p. 19). Jam pritaria ir E. Jarašiūnas, teigdamas, kad valdymo formos pirmiausiai yra skirstomos būtent pagal tai, kaip valstybės vadovo pozicija yra užimama – ją paveldint ar valstybės vadovą išrenkant (Jarašiūnas *et al*, 2012, p. 312). Kadangi konstitucinėje teisėje pagal šį požymį yra išskiriamos dvi valdymo formų grupės – monarchija ir respublika, taip pat šiuolaikinėse pasaulio valstybėse šie du valdymo modeliai yra labiausiai paplitę, šiame skyriuje bus apsiribojama tik jais.

Sąvoka „monarchija“ yra graikų kilmės ir yra sudaryta iš sudurtinių žodžių – *monos*, reiškiančio vieną ir *archos*, reiškiančio valdovą (Vaitkevičiūtė, 2002, p. 649). Vis dėlto, istorijoje egzistavo ir vis dar egzistuoja dvaldžių monarchijos pavyzdžių (Andoros Kunigaikštystės atvejis), todėl sąvoka neatspindi monarchijos esmės platesniu požiūriu (Nemeika, 2004, p. 6). J. Matakas monarchiją apibūdina kaip valdymo formą, kuomet „valstybei vadovaujantis asmuo savo postą ir titulą (karalius, imperatorius, caras) gauna ir perleidžia paveldėjimo keliu“, taigi vienas iš monarchiją skiriančių bruožų nuo respublikos valdymo formos yra tas, kad valdžia yra paveldima (Matakas, 1999 p. 19). Jam pritaria ir E. Jarašiūnas, teigdamas, jog monarchija mums reiškia „ne vien vieno valdžią, bet paveldimą valdžią“, kai tuo tarpu anksčiau, valdovo valdžia buvo grindžiama jos dieviška kilme (Jarašiūnas *et al*, 2012, p. 312). Kalbėdami apie paveldimą valdžią, turime šnekėti apie pirmagimystės principą, kuris yra tapatinamas su vyriausiu tiesioginiu, žemiau esančios linijos monarcho palikuoniu. Yra išskiriamos dvi sistemos, apsprendžiančios sosto paveldėjimą: agnatinė ir kognatinė. Vadovaujantis agnatine sistema, moteriškosios giminės monarcho palikuonys negali paveldėti sosto ir taip pat negali jo perduoti savo vyriškos giminės atžalai – agnatine sistema pripažįstama tik vyriškoji lytis, kuri su karaliumi turi tą pačią nenutrūkstamą vyriškosios lyties giminės liniją, todėl šiai būdingi patriarchalinės filosofijos bruožai. Europoje tokia sistema buvo ganėtinai paplitusi ir tik pastarojo amžiaus paskutiniaisiais dešimtmečiais įvyko liberalūs pokyčiai. Skirtingai nei agnatinė, kognatinė sistema pripažįsta tiek moteriškosios, tiek vyriškosios lyties sosto įpėdinius. Tokioje sistemoje įpėdinio amžius, o ne lytis apsprendžia sosto paveldimumą, todėl yra iš anksto žinoma kas bus sekantis valstybės vadovas (Petniūnaitė, 2006, p. 25-27). Kognatinė sistema

būdinga Švedijai, kur pokyčiai įvyko palyginus taip pat neseniai – 1980 m., kuomet buvo pataisytas Švedijos Sosto Paveldėjimo Aktas ir buvo pripažinta abiejų lyčių įpėdinių lygybė. Nuo to laiko Švedijoje sostą paveldi vyriausiasis karaliaus (karalienės) vaikas. Neilgai trukus, Švedijos pavyzdžiu pasekė ir tokios šalys kaip Belgijos Karalystė, Nyderlandų Karalystė, taip pat Norvegijos Karalystė (Petniūnaitė, 2006, p. 27). Kalbant apie monarchiją iš platesnės prizmės, dualistinėse ir parlamentinėse monarchijose nors valdovas ir išlieka valstybės vadovo pareigose, tačiau arba netenka įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios galių, arba pasidalina šiomis pareigomis su kitomis institucijomis kaip parlamentu ar vyriausybe, iškeliant Konstituciją kaip aukščiausią šalies įstatymą (Nemeika, 2004, p. 6). Taigi, norint atskleisti monarchijos esmę, privalome kalbėti apie monarcho įgaliojimus, kadangi pagal tai galime išskirti du monarchijos tipus: 1) absoliutinę (neribotą); 2) konstitucinę (ribotą), kuri dar gali būti išskirta į dualistinę ir parlamentinę (Jarašiūnas *et al*, 2012, p. 312). Profesorius M. Römeris absoliutinę monarchiją yra apibūdinęs kaip valstybės valdžios išikūnijimą į valdovo asmens galią. Žiūrint iš istorinės perspektyvos, absoliutinės monarchijos idėja Vakarų Europoje rėmėsi kovos prieš feodinę santvarką principais ir dėl šios priežasties įstatymo tvirtas viešpatavimas remiantis vieninga teise socialiai pateisindavo absoliutinės monarchijos idėją. Vienas žymiausių absoliutinės monarchijos šalininkų buvo prancūzų teisininkas ir filosofas Jean Bodin, kuris tokią monarchiją laikė pačia logiškiausia ir geriausia. J. Bodin teigimu, valstybės vadovo teisių suvaržymas skirstant galią tarp luomų ir vadovo arba kitaip yra neprotingas, todėl smerktinas, o bandymai kištis į vadovo valdžią brėžiant jos ribas turėtų būti neteisėti ir iš esmės laikomi uzurpacija. Tokią valdovo valdžios idėją, kuomet neapribojamos jo galios, filosofas grindė tuo, kad „jei valdovo valdžia yra teisėtas šaltinis, tai ji neturi ir negali griauti savo kuriamos teisės, nes tuo pačiu veiktų prieš savo esmę ir sau prieštarautų“ (Römeris, 1939, p. 96-99). Taigi, absoliutinei monarchijai būdinga tai, kad aukščiausioji valdžia yra monarcho rankose, ji yra neribota, o monarchas yra tas subjektas, kuris turi įgaliojimus leisti įstatymus, skirti aukščiausius valstybės pareigūnus, vadovauti vykdomajai valdžiai, skirti bei atleisti ministrus ir vykdyti teisingumą, tokioje monarchijoje taip pat nerasime tautos renkamo parlamento (Jarašiūnas *et al*, 2012, p. 312). Toks monarchijos tipas sietinas su vėlyvuuju feodalizmu ir šiais laikais yra išlikęs tik tam tikrose Rytų šalyse kaip Saudo Arabija, Omanas, kuriame viešasis gyvenimas organizuojamas feodaliniu principu. Šiuolaikinis konstitucinis mokslas absoliutinę monarchiją tapatina su tomis valstybėmis, kuriose nėra konstitucijos ar konstitucinių aktų, kurie vienaip ar kitaip suvaržytų monarcho valdžią. J. Petniūnaitės teigimu, nors tokiose valstybėse išimtiniais atvejais ir yra priimami teisės aktai, pavadinti konstitucijomis, realybėje jos neturi nieko

bendro su tuo, kaip konstitucija yra suprantama Vakarų pasaulio valstybėse, taip pat dažnas atvejis, kuomet monarchai sustabdo tokių konstitucijų veikimą neribotam laikui (Petniūnaitė, 2006, p. 10). Kalbant apie konstitucinę monarchiją, tokioje monarchijoje tautos suverenitetas yra pripažintas, taip pat randame parlamento, kaip įstatymų leidžiamosios valdžios, institutą, kuris turi valdymo kontroliavimo galią (Jarašiūnas *et al*, 2012, p. 312). Aristotelis konstitucinę monarchiją apibūdino kaip mechanizmą, tinkantį būti įrankiu, stiprinančiu kilnų valdymą. Konstitucinei monarchinei tradicijai būtų galima priskirti 1791 m. Prancūzijos konstituciją. Dualistinė monarchija išsiskiria tuo, kad suverenitetas nepriklauso tik vienam subjektui – suverenitetas priklauso tiek tautai, tiek monarchui, o pastarojo valdžia yra ribojama. Anot E. Jarašiūno, kad tokioje monarchijoje galime išvelgti dalinai pripažįstamą valdžių padalijimo principą, kuomet vykdomoji valdžia yra atskirta nuo leidžiamosios, kuomet pastaroji deleguota parlamentui, o vykdomoji monarchui, kuris įgaliotas skirti valdžią (įskaitant teisminę) ar jai vadovauti, o parlamentas vyriausybei nedaro jokios įtakos, apart biudžeto tvirtinimo (Jarašiūnas *et al*, 2012, p. 313). Tokį monarchijos tipą buvo galima rasti kaizerinėje Vokietijoje iki 1918 m. periodo, taip pat Italijos, Austrijos – Vengrijos monarchijose, tuo tarpu šiais laikais sunku rasti valstybių, kurios būtų valdomos dualistinės monarchijos pagrindu, tačiau kaip pavyzdį galima pateikti Lichtenšteino ir Monako Kunigaikštystes (Petniūnaitė, 2006, p. 11). Tuo tarpu parlamentinei monarchijai būdinga tai, kad nepaisant to, kad monarchas yra valstybės vadovas, jis nesikiša į vyriausybės veiklą ir iš esmės turi tik simbolinę funkciją, kadangi parlamentas yra tas subjektas, kuris priima įstatymus ir formuoja vyriausybę, todėl pagrindiniu tokios monarchijos bruožu galime laikyti vyriausybės politinę atsakomybę parlamentui (Jarašiūnas *et al*, 2012, p. 313). Istoriskai parlamentinė monarchija susiformavo „pertvarkant bei pritaikant senas valstybės valdžios institucijas prie naujų istorinio vystymosi sąlygų“, taigi valstybėse, kuriose egzistuoja parlamentinė monarchija, rasime ir galiojančias konstitucijas, kuriose įtvirtinti parlamento įstatymų leidybos įgaliojimai ir jo viršenybės principas (Petniūnaitė, 2006, p. 11). Šio tipo monarchijose monarchui paprastai nėra suteikta galimybė vetuoti parlamento priimtus įstatymus, o jei tokia teisė ir yra numatyta, ja yra niekad nesinaudojama. Anot J. Petniūnaitės, toks monarchijos modelis yra labiausiai paplitęs, tačiau monarcho įgaliojimų spektras kardinaliai skiriasi – vienur jis yra pilnai nušalinamas nuo vidinio valstybės valdymo, suteikiant jam išorinio atstovavimo galimybę (Švedijos atvejis), kitur jam suteikiami itin platūs įgaliojimai, pavyzdžiui, jam priskiriant valstybės ginkluotųjų pajėgų vado funkciją (Ispanijos atvejis) (Petniūnaitė, 2006, p. 12). Nors paprastai monarchiją tapatiname su monarcho sosto paveldimumu, egzistuoja ir renkamoji monarchija. Kaip pavyzdį būtina

pateikti 1573–1764 m. Abiejų Tautų Respublikoje vykusius karaliaus rinkimus. Vienintelė vieta Europoje, kurioje galiojo panašios paveldėjimo taisyklės buvo Transilvanijoje, kurioje 1571–1704 m. periodu net dvidešimt penkis kartus buvo išrinktas vaivada (taip buvo vadinamas Transilvanijos vadovas). Tokio masto eksperimentai buvo gana pavojingi, kadangi kėlė grėsmę vidiniam visuomenės susiskaidymui ir apskritai stabilumui. Nepaisant su tuo susijusių pavojų, tiek Transilvanijos, tiek Abiejų Tautų Respublikos dvarai tai traktavo kaip teisę į laisvus rinkimus. Kai kurių mokslininkų teigimu, tokio monarchijos tipo pasirinkimas buvo nemenkas faktorius, nulėmęs Abiejų Tautų Respublikos žlugimą. Vis dėlto, tiek 1573 m., tiek 1575–1576 m. vykę karaliaus rinkimai ne tik perbraižė konstitucinius Lietuvos ir Lenkijos sandraugos rėmus, bet ir atvėrė kelią Abiejų Tautų Respublikos sostą užimti užsienio kandidatams. Karalius buvo renkamas elekcinių seimų ir buvo svarbus įvykis stebimas taip pat ir užsienyje, kadangi beveik kiekviena didžioji regiono valdžia turėjo savo kandidatą arba turėjo vienokios ar kitokios įtakos rinkimų rezultatams. Nepaisant to, kad priėmus Gegužės Trečiosios Konstituciją karaliaus rinkimai buvo panaikinti, tokia rinkimų sistema išliko iki pat Abiejų Tautų Respublikos iširimo XVIII amžiaus pabaigoje, kadangi karalius Stanislovas Augustas Poniatovskis sūnaus neturėjo (Rošu, 2017, p. 3). Verta paminėti, kad Danijos Karalystėje taip pat egzistavo renkamoji monarchija, tačiau praktiškai paprastai buvo galima rinkti tik vyriausiąjį valdančiojo monarcho sūnų arba artimą giminytės ryšį, o nuo 1200-ųjų pabaigos karalius turėjo pasirašyti karūnavimo chartiją, kuri apribojo karaliaus galią. Monarchija Danijos Karalystėje tapo paveldima tik XVII amžiuje, valdant Frydrichui III (Lind, 2017, p. 267-286).

Respublika, kaip valstybės valdymo forma, yra labiausiai paplitusi pasaulyje ir yra įtvirtinta net 159 pasaulio valstybėse. Išvertus iš lotynų kalbos, žodis *res publica* reiškia „viešas reikalas“. Romos Respublika įvardijama kaip viena iš pirmųjų atstovaujamosios demokratijos pavyzdžių pasaulyje, gyvavusi laikotarpyje nuo 509 m. pr. m. e. iki 27 m. pr. J. Braslauskas respubliką apibūdina kaip valdymo formą, kur „aukščiausioji valstybinė valdžia suteikta tam tikram laikui išrinktam renkamajam organui“ (Braslauskas, 2006, p. 86), o štai E. Jarašiūno požiūriu, respubliką galima apibūdinti kaip valstybę, kurioje aukščiausios valdžios institucijos įgaliojimus veikti valstybės vardu gauna iš tautos ir tuo pačiu yra jai atskaitingos, kitaip sakant, suverenitetas priklauso tautai. Dėl šios priežasties, respublika, kaip valdymo forma, yra neatsiejama nuo demokratinio politinio režimo, respublikoje nėra ir negali būti organų, galinčių vykdyti valdžią negavus įgaliojimų iš tautos – institucijos yra susaistytos su tauta ir jai atskaitingos (Jarašiūnas *et al*, 2012, p. 313). Teisiniuose šaltiniuose respublikos pobūdis atskleidžiamas per atskaitomybę,

respubliką klasifikuojant į: 1) parlamentinę, kur vyriausybė yra politiškai atskaitinga parlamentui; 2) prezidentinė, kur egzistuoja valdžių atskyrimo principas ir neegzistuoja vykdomosios valdžios politinė atsakomybė parlamentui; 3) pusiau prezidentinę, kur persipina tiek parlamentinės, tiek prezidentinės respublikos bruožai. Pirmuoju atveju parlamento vaidmuo įgyvendinant valdžią yra pagrindinis, o bene ryškiausias bruožas solidari atsakomybė – pareiškus nepasitikėjimą vyriausybe ar jos vadovu, vyriausybė turi atsistatydinti. Kadangi parlamentinėje respublikoje prezidentas nėra vyriausybės vadovas, ją formuoti turi teisę ta partija, kuri laimi parlamento rinkimus, o prezidentas renkamas parlamento, tačiau gali būti ir išimčių – pavyzdžiui, Bulgarijoje prezidentas renkamas tautos (Jarašiūnas *et al*, 2012, p. 314-315). Nors parlamentinei respublikai būdingas vyriausybės atskaitingumas parlamentui, E. Jarašiūnas pažymi, kad tokio tipo respublikose dažnai teisinė ir faktinė aukščiausiųjų valdžios institucijų padėtis skiriasi: „antai nors ir pabrėžiama parlamento reikšmė, bet jo veiklą faktiškai neretai kontroliuoja vyriausybė, nors vyriausybė politiškai atsakinga parlamentui, bet vyriausybės rankose – pirmalaikių parlamento rinkimų paskelbimo galimybė“ (Jarašiūnas *et al*, 2012, p. 316). Prezidentinės respublikos atveju, vyriausybė yra atskaitinga prezidentui, kuris renkamas tautos ir vadovauja tiek valstybei, tiek vyriausybei, kurią pats ir formuoja ir kuri nėra atskaitinga parlamentui. Pasak E. Jarašiūno, prezidentinėje respublikoje taip pat nerasime ministro pirmininko pareigybės ir galioja bendra taisyklė, kad „prezidentas negali dirbti su tais, kurie nemoka, negali ar nenori dirbti kartu“, tačiau prezidento įgaliojimai neapima parlamento paleidimo ar priešlaikinių parlamentų skelbimo galimybės. Galiausiai, pusiau prezidentine respublika galime laikyti respubliką, kur prezidentas yra renkamas tautos ir kuris kartu su parlamentu formuoja vyriausybę, privalančią turėti tiek prezidento, tiek parlamento pasitikėjimą. Pagrindinis tokios respublikos bruožas yra tas, kad vyriausybė atskaitinga tiek parlamentui, tiek prezidentui (Jarašiūnas *et al*, 2012, p. 314-316). Be jau minėtų trijų respublikos tipų, galime išskirti dar vieną – federacinį tipą. Federacinei valstybei būdinga sąjunginiai valstybinio pobūdžio dariniai. Federacinė sistema nustato konstituciškai apibrėžtą galių padalijimą tarp skirtingų valdžios nacionalinio (federalinio) ir regiono lygių, tačiau kai kuriais atvejais federalinė sistema gali numatyti trigubą valdžios paskirstymą, pripažindama konstitucines vietos valdžios galias. Federalizmas leidžia atskiroms bendruomenėms, apibrėžtomis jų teritorinėmis ribomis, naudotis garantuota autonomija sprendžiant tam tikrus joms ypač svarbius klausimus, kartu esant didesnės federalinės sąjungos dalimi, per kurią bendri įgaliojimai yra įgyvendinami sprendžiant bendro intereso klausimus. Federacijas galima skirstyti pagal jų sudarymo pagrindą: 1) federacijos, sudarytos pagal tautinę valstybės sudėtį; 2) federacijos, sudarytos pagal teritorinį pagrindą.

Tiek pačios federacijos viduje, tiek ją sudariusiuose subjektuose egzistuoja įstatymų leidžiamoji, vykdomoji bei teisminė valdžia, todėl federalizmui būdingas valdžios pasidalijimas tarp federalinių ir subnacionalinio lygmens institucijų, tam, kad nė vienas valdžios lygis neturėtų absoliučios valdžios (Bulmer, 2017, p. 3-8). Kaip pastebi E. Jarašiūnas, nepaisant to, kad federaciniai vienetai neturi valstybei būdingo savarankiškumo „Tačiau jiems priklausantys valstybingumo elementai įtvirtinti šalies konstitucijoje ir centrinė federacijos valdžia savavališkai negali jų likviduoti“ (Jarašiūnas *et al*, 2012, p. 318). Kai kurių autorių teigimu, tik gerai veikiančiose demokratijose federalizmas gali būti stabilus ir tinkama valdymo forma, kadangi demokratijos paraštėse federalizmas gali pavirsti į valstybės suirutę, kuomet vyriausybės funkcijos yra dubliuojamos ir lemti prieštaringų politikos krypčių įgyvendinimą įvairiuose valdžios lygiuose. Anot E. Bulmer, daugybė galios centrų, susijusių su federalizmu, kai kuriais atvejais gali turėti destabilizuojamąjį poveikį ir, nesant konsoliduotos demokratijos, sukelti konfliktą tarp valdžių (Bulmer, 2017, p. 10). Galime teigti, jog federalizmas yra unitarinės valstybės, kurioje galioja vienodi įstatymai, vientisa teritorija ir administraciniai teritoriniai vienetai, neturintys suvereniteto, priešprieša.

Apibendrinami galime teigti, jog valstybės valdymo formos turinys yra glaudžiai susijęs su politinio režimo elementu. Skirtingai nei monarchinis, tik demokratinis politinis režimas gali būti išreikštas prezidentine, mišria ir parlamentine valdymo forma. Negalime klasifikuoti nedemokratinio politinio režimo demokratinės valdymo formos kontekste, kadangi jie neigia pamatines žmogaus teises ir laisves ir diskredituoja valdžių padalijimo principą. Vyriausybės atskaitomybę galime laikyti esminiu dalyku, apibūdinančiu valstybės valdymo formą (Mesonis, 2003, p. 179-180).

1918-1920 M. KONSTITUCINIUOSE AKTUOSE ĮTVIRTINTA VALSTYBĖS FORMA IR VALSTYBĖS POŽYMAI

Po Pirmojo pasaulinio karo išnykus paskutinioms Europoje buvusioms monarchinėms imperijoms, iš jų išsivadavusios tautos kūrė savas valstybes ir, atitinkamai, konstitucijas. Lietuva ne išimtis – Vokietijai pralaimėjus Pirmąjį Pasaulinį karą, valstybė atsidūrė apsisprendimo dėl savo ateities kelyje. Taigi, tarpukario laikotarpį galime sieti su antruoju Lietuvos konstitucionalizmo vystymosi laikotarpiu (Machovenko, 2016, p. 175). Šio darbo autorės nuomone, minėto laikotarpio atskaitos taškas galėtų būti 1917 m. rugsėjo 18–22 d. vykusį Vilniaus konferenciją (dar kitaip vadinama Lietuvių konferencija), kurioje „pasisakyta už nepriklausomą demokratiniais principais sutvarkytą Lietuvos valstybę, sudarytą iš etnografinės (tatai plačiau negu kalbinė) Lietuvos, su jai, reikėtų ekonominio (ūkiškojo) pobūdžio sienų pataisomis“ ir nuspręsta išrinkti Lietuvos Tarybą, susidedančią iš dvidešimt asmenų, Vilniaus konferencijos rezoliucijoms įgyvendinti (Römeris, 1990, p. 44-46). Svarbu pabrėžti, kad Konferencijoje išrinkta Lietuvos Taryba savo esme buvo tik laikina institucija, kadangi Lietuvos visuomenės tarpe buvo įsitvirtinęs įsitikinimas, kad steigiamosios valdžios institutas priklauso ne kam kitam, bet pačiai tautai (Machovenko, 2016, p. 176). 1917 m. Vilniaus konferencijos politinė rezoliucija skelbė, kad „Galutinai nustatyti nepriklausomos Lietuvos pamatams ir jos santykiams su kaimynėmis valstybėmis turi būti sušauktas Steigiamasis Lietuvos Seimas Vilniuje, demokratiniu būdu visų jos gyventojų išrinktas“ (Lietuvių konferencijos 1917 m. rugsėjo 21 d. nutarimas). Analogiškai, Lietuvos Tarybos 1918 m. vasario 16 d. pasirašytas Lietuvos Nepriklausomybės Aktas skelbė, kad „Drauge Lietuvos Taryba pareiškia, kad Lietuvos valstybės pamatus ir jos santykius su kitomis valstybėmis privalo galutinai nustatyti kiek galima greičiau sušauktas Steigiamasis Seimas, demokratiniu būdu visų jos gyventojų išrinktas“ (1918 m. vasario 16 d. Lietuvos Nepriklausomybės Aktas). Taigi, konstituciniams Lietuvos pamatams nustatyti buvo įgaliota ne pati Lietuvos Taryba, bet Steigiamasis Seimas, per kurį tautai suteikta galimybė išreikšti savo valią. Pasak M. Römerio, 1918 m. vasario 16 d. Aktu buvo proklamuotas tautos pareiškimas, o tai susiję su tautų apsisprendimo laisvės principu (Römeris, 1990, p. 53). Taipogi tai reiškė, kad buvo nustatyti tam tikros konstitucinės gairės Lietuvos valdžios institucijų sąrangai, Lietuvos gyvavimui ir ateities konstitucijoms, kadangi aktu buvo: „1) Atkuriamą nepriklausomą Lietuvos valstybę; 2) Tarybos, kaip krašto gyventojų interesus atstovaujančios institucijos, tikslu, paskelbiama atkurti „nepriklausomą demokratiniais pamatais sutvarkytą Lietuvos

valstybę“ (Jakubčionis *et al*, 2003, p. 49). Nepaisant to, kad Lietuvos Taryba nebuvo sudaryta mums įprastu rinkimų būdu, Taryba savo įgaliojimus grindė susiklosčiusiomis aplinkybėmis – okupuota teritorija, taip pat buvo teigiama, jog Taryba, turėdama 95 procentų palaikymą atstovauja visai Lietuvai, todėl yra teisėta ir pačios tautos išrinkta (Maksimaitis, 2011, p. 49). Nuo pat susikūrimo pradžios Tarybos tikslas buvo atkurti Lietuvos valstybingumą, todėl buvo būtina išspręsti būsimos atkurtos valstybės teritorijos klausimą. XIX a. Europoje įsigalėjęs etninis valstybių principas turėjo įtakos Tarybos sprendimui nedėti vilčių atkurti valstybę su tomis teritorijomis, kokios buvo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės klestėjimo metu (Maksimaitis, 2011, p. 56). Kaip jau minėta, Vilniaus konferencijoje svarstyta politinė rezoliucija skelbė, kad atkurta Lietuvos valstybė remiasi „etnografinėmis ribomis su būtinai reikalingomis ekonominiam gyvenimui korektyvomis“ – šis klausimas galutinai buvo patvirtintas 1917 gruodžio 9 d., kur balsų dauguma buvo priimta rezoliucija skelbusi, kad „Lietuvos valstybės teritoriją nustatant, Lietuvos taryba visų pirma vadovaujasi Vilniaus konferencijos nurodymais. Korektyvų srityje Lietuvos taryba atsižvelgia į ekonomijos-politikinę gravitaciją“, o dar prieš tai tuo pačiu klausimu buvo pritarta Berno lietuvių konferencijoje, vykusioje 1917 m. lapkričio 2-10 d. (Eidintas, 2017, p. 283-286).

Pasak M. Maksimaičio, valstybės valdymo formos klausimas nebuvo prioritetas klausimas lyginant su laisvės ir nepriklausomybės problematika ir dėl šios priežasties buvo paliktas spręsti Steigiamajam seimui. Visgi, nepaisant to, prie minėto klausimo buvo prieita iki Steigiamojo seimo rinkimų organizavimo visai po Tarybos sudarymo Berno lietuvių konferencijoje, kurios rezoliucijoje pasisakyta, kad atsižvelgiant į visuomenės būklę ir susiklosčiusią politinę situaciją, konferencija mano, kad Lietuvai būtų naudingesnė demokratiškai parlamentiniu būdu tvarkoma konstitucinė monarchija pabrėžiant, kad šį tikslą pasiekti legitimui būdu pasirūpins Lietuvos Taryba (Maksimaitis, 2011, p. 63). Nepaisant to, kad buvo pasiektas susitarimas su vokiečiais dėl nepriklausomybės Lietuvai suteikimo, buvo iškelta sąlyga dėl Lietuvos ir Vokietijos sąjunginių ryšių užmezgimo, todėl 1917 m. gruodžio 8 d. Lietuvos Taryba nedelsdama ėmėsi spręsti jau nepriklausomos Lietuvos valstybės formos klausimo. Klausimas pasirodė esąs sudėtingas – prireikė net dviejų posėdžių, kadangi išsiskyrė dvi pusės su skirtinga valstybės formos vizija. Antanas Smetona buvo kategoriškos nuomonės, nes, pasak jo, susidedant su vidurine Europa, Lietuvai yra būtina monarchija ir tai ne principų, o praktinis klausimas. Šią nuomonę palaikė ir Aleksandras Stulginskis bei Vladas Mironas. Lietuvos Tarybos nariai, palaikantys monarchinės valstybės formos idėją, laikėsi nuomonės, jog respublika tokioms mažoms valstybėms, kaip Lietuva, iš esmės gali būti laikoma tinkama forma, tačiau Lietuva

dar nebuvo tam pasiruošusi, o Lietuvos žmonės politiškai nesubrendę ir dėl šios priežasties negalės tinkamai dalyvauti Steigiamojo Seimo rinkimuose, be to, kyla anarchijos grėsmė. Savo ruožtu, tokie Tarybos nariai kaip Jonas Vileišis, Stanislovas Narutavičius, Steponas Kairys oponavo ir palaikė respublikos idėją (Maksimaitis, 2005, p. 45-46). Pastarųjų nuomone, Lietuvos Taryba neturi pakankamai kompetencijų spręsti valstybės formos klausimo, kadangi šis klausimas nebuvo pavestas spręsti Tarybai, todėl Stepono Kairio siūlymu, buvo svarstomas klausimas ar apskritai ši turi tokius įgaliojimus. Iš posėdyje dalyvavusių devyniolikos Tarybos narių, penkiolikos narių balsais buvo priimta rezoliucija, skelbianti, kad esant dabartinėms aplinkybėms Taryba mano, jog Lietuvos valstybei tinka konstitucinės paveldimosios monarchijos modelis (Maksimaitis, 2005, p. 46). Galima teigti, kad toks sprendimas atskleidė didžiosios dalies Tarybos narių nepasitikėjimą tuometine visuomene, kas neabejotinai visuomenės sąmonėje pasėjo nepasitikėjimo ir pačia Taryba daigą. Nepaisant to, kad buvo priimtas sprendimas, Taryba vis dar neturėjo tinkamų sąlygų jam vykdyti. Pasak M. Maksimaičio, buvo tikimasi, kad šio nepopuliaraus nutarimo vykdymo bus išvengta ir galutinį tašką čia galės padėti Steigiamasis Seimas (Maksimaitis, 2005, p. 47). Jau po dviejų mėnesių, t.y. 1918 m. vasario 16 d. Taryba, skelbdama Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo Aktą, atkartoj Vilniaus Konferencijos rezoliucijos dalį, kurioje aiškiai ir nedviprasmiškai teigiama, kad „Lietuvos valstybės pamatus ir jos santykius su kitomis valstybėmis privalo galutinai nustatyti kiek galima greičiau sušauktas Steigiamasis Seimas, demokratiniu būdu visų jos gyventojų išrinktas.“ (1918 m. vasario 16 d. Lietuvos Nepriklausomybės Aktas).

Tuometinę politinę padėti komplikavo dar ir tai, kad vokiečių okupacinė valdžia nebuvo linkusi leisti Tarybai dirbti savarankiškai ir neketino dalytis valdžia – iš vokiečių pusės nebuvo matyti jokių glaudaus bendradarbiavimo požymių (Maksimaitis, 2011, p. 119). Kaip išsireiškė M. Römeris, Taryba buvo išgąsdinta unijos su Saksonija ir kitokių vokiečių užmojų ir taip siekė šiems užbėgti už akių, taigi dėl šios priežasties pasiryžo pati nuspręsti „nelaukdama būsimą, nežinia kada ir kieno galinčio būti sušaukto, savaime, kaip *Deus ex machina*, neatsirasiančio Steigiamojo Seimo“ (Römeris, 1990, p. 57). Minėtos aplinkybės lėmė tai, kad nepaisant to, kad tiek Berno lietuvių konferencijos rezoliucijoje, tiek Vilniaus konferencijos rezoliucijoje Taryba pabrėžė, kad prerogatyva dėl atkurtos Lietuvos valstybės pamatų, tame tarpe ir valdymo formos pasirinkimo, priklausys Steigiamajam Seimui, norėdama kuo greičiau rasti išeitį iš susiklosčiusios situacijos, šio klausimo ir konkrečių žingsnių jam įgyvendinti ėmėsi pati Taryba 1918 metų vasarą (Maksimaitis, 2011, p. 67). Pasak vieno iš Tarybos vadovų J. Staugaičio, „Bendroji politikos konjunktūra tuomet buvo tokia, kad Taryba manė, jog tik taip, ne kitaip jai reikia

elgtis <...>. Taryba tai ir darė visais jai įmanomais keliais.“ (Maksimaitis, 2011, p. 67).

Vokiečiams turint savų interesų ir tuo pačiu sekant bei analizuojant Tarybos darbus, pretendento į monarcho sostą klausimas plačiai Lietuvoje negalėjo būti svarstomas. Pasak M. Maksimaičio, beieškant tinkamiausio pretendento užimti Lietuvos karaliaus postą, tarp potencialių kandidatų buvo įvardijami Lietuvos kunigaikštis J. Radvila, grafas M. Tiškevičius, Švedijos karaliaus Gustavo V brolis Karolis, tačiau daugiausiai vilčių dėta į monarchą, kuris būtų kilęs iš Vokietijos, kadangi buvo tikėtasi, jog Vokietijai pripažinus jį karaliumi, bus automatiškai pripažinta ir nepriklausoma Lietuvos karalystė (Maksimaitis, 2011, p. 121). Visgi, M. Römerio nuomone tai, kad Tarybos daugumai tinkamiausiu pasirodė hercogas Vilhelmas Urachas, nulėmė faktas, kad šį hercogą kaip kandidatą nurodė vokiečių politinių srovių tarpe esanti katalikiška politinė partija „Centras“ (Römeris, 1990, p. 58). 1918 m. gegužę Štutgarte J. Purickiui aplankius potencialų Lietuvos karalių V. Urachą, diplomatu pavyko gauti žodinį hercogo sutikimą juo tapti ir šis priėmė jam iškeltas sąlygas (Lopata, 1996, p. 158). Taigi, 1918 m. birželio 4 d. nutarime dėl karaliaus kvietimo ir to kvietimo sąlygų „Lietuvos Taryba Jo Šviesybei Wilhelmui von Urachui, von Württembergo grafui, jam ir jo vyriškos lyties tiesiogiai iš jo gimstantiems įpėdiniams konstitucijos nustatytu būdu siūlo priimti Lietuvos karaliaus karūną. Karalius gauna Mindaugo II vardą <...>“ (Lietuvos tarybos Prezidiumo 1918 m. birželio 4 d. nutarimas dėl karaliaus kvietimo ir to kvietimo sąlygų). Jau pačiame pirmame minėto dokumento straipsnyje *expressis verbis* įtvirtinta, kad „Lietuvos valdymo forma yra demokratiniiais pagrindais pagrįsta monarchija“, o antrajame bei trečiame straipsniuose numatyta, kad konstitucija, kuri įvardyta kaip laikini pamatiniai įstatymai, bus sudaryta Tarybos susitariant su monarchu. Tokia nuostata gali būti traktuojama kaip būsimo karaliaus įsipareigojimas kartu su Taryba parengti Lietuvos Konstituciją, kuri galutinai bus priimta demokratišku keliu išrinkto Lietuvos parlamento (Maksimaitis, 2011, p. 125). Ten pat nurodoma, kad šalies valdymas bus pavedamas karaliui ir atstovybei, kuri bus renkama gyventojų: įstatymų leidyba deleguojama parlamentui ir karaliui, parlamentas sudaromas iš žemųjų seimo ir aukštųjų tarybos rūmų, įstatymai privalėsia būti priimti parlamento, o karaliaus patvirtinti, vykdomąją valdžią karalius vykdys per savo išsirinktus ministrus, kurie bus kontroliuojami seimo, taip pat numatyta konstitucijos revizija praėjus dešimt metų nuo karaliaus įžengimo į valdžią. Verta atkreipti dėmesį, jog nemaža dokumento turinio dalis susideda iš konkrečių būsimojo karaliaus Uracho įsipareigojimų: mokyti ir auklėti savo vaikus Lietuvoje, ginti Lietuvos nepriklausomybę ir jos teritorinį vientisumą, ministrus ir kitus aukštus pareigūnus skirti iš asmenų, mokančių ir vartojančių lietuvių kalbą (taikoma ir rūmų valdininkams ir tarnautojams), įtvirtintas draudimas be tautos

sutikimo tapti kitos valstybės karaliumi, be to, lietuvių kalba pripažįstama oficialia ir karaliaus rūmuose. Pasak Maksimaičio, šiais konkrečiais būsimo karaliaus įsipareigojimais buvo siekta užtikrinti būsimos valdžios lietuviškumą ir apsaugoti valstybę nuo potencialiai provokiškos politikos (Maksimaitis, 2011, p. 125). Nepaisant to, kad minimos nuostatos savo esme negali būti laikomos normomis pozityvistinės teisės prasme, profesorius M. Römeris šias nuostatas apibūdino kaip „konstitucijos embrioną“ iš kurio esant palankioms aplinkybėms galėjo gimti ir pati konstitucija (Maksimaitis, 2011, p. 125). Verta paminėti, jog aptarti nepopuliarūs Tarybos nutarimai kai kur bandomi įvardinti kaip konstitucija, o tai gali būti sietina su priešišku visuomenės požiūriu į šį dokumentą, dar kitaip pašaipiai įvardijimą terminu „urachine konstitucija“. Egzistuoja nuomonių, teigiančių jog 1918 m. birželio 4 d. Lietuvos Tarybos prezidiumo narių ir Uracho pasirašytas aktas gali būti traktuojamas kaip monarchinė konstitucija, kurią 1918 m. liepos 11 d. priėmė Lietuvos taryba – vienas tokių, istorikas A. Vyšniauskas, kurio teigimu, Tarybos prezidiumui patvirtinus aktą šis tapo projektu, o liepos 11 d. šį aktą priėmus Tarybai, jis tapo monarchine Konstitucija, kurios neatsisakyta iki tų pačių metų lapkričio 2 d. (Vyšniauskas, 2003, p. 179-186). Savo ruožtu, M. Maksimaitis nesutinka su tokia nuomone ir teigia, jog Tarybos aktų ištakos gali būti traktuojamos kaip „konstitucinėmis sosto užėmimo sąlygomis“ arba „karaliavimo sąlygomis“, o ten paminėta konstitucija yra ne kas kitas, bet pamatiniai įstatymai, kuriuos Lietuvos Taryba susitarusi su karaliumi turėjo išleisti ateityje, todėl savo esme negali būti suprantami kaip konstitucija (Maksimaitis, 2005, p. 55-56). Nepaisant Tarybos bandymų išlaviruoti iš susiklosčiusios situacijos pasirenkant kompromisinę konstitucinės monarchijos kryptį, Vokietijos vyriausybė šiuos nutarimus ignoravo ir jų nepripažino – dėl šios priežasties Urachas nediršo užimti Lietuvos karaliaus sosto, o monarchinės konstitucijos projektas ir taip ir liko projektu, kuris nebuvo pateiktas svarstyti Tarybai. Nors projektas ir nebuvo priimtas, tai buvo rizikingas politinis žingsnis, Lietuvos nepriklausomybės atkūrimui nedavęs nieko teigiamo ar juolab apčiuopiamo, atvirkščiai – visa tai pakenkė Tarybos įvaizdžiui, kadangi buvo prarastas gyventojų pasitikėjimas, o vokiečiai, savo ruožtu, Tarybai uždraudė spręsti bet kokius su Lietuvos nepriklausomybe susijusius esminius klausimus (Maksimaitis, 2005, p. 60).

Tam, kad būtų pradėtos realizuoti 1918 m. vasario 16 d. Lietuvos Nepriklausomybės Akte deklaruotos idėjos, turėjo praeiti nemenkas laiko tarpas ir susiklostyti palanki politinė terpė, įskaitant ir tinkamas sąlygas demokratiškiems Steigiamojo seimo rinkimams organizuoti – tik tų pačių metų rudenį Vokietijai pralaimėjus Pirmąjį pasaulinį karą tapo akivaizdu, kad ši privalės atsisakyti bet kokių užmojų į okupuotas šalis, taigi tik 1918 m. spalio 21 d. Tarybai buvo leista priimti konstituciją ir sudaryti vyriausybę (Maksimaitis,

2001, p. 27). Neilgai trukus, spalio 29 d. Taryba susirinko į sesiją, kurios pagrindinis tikslas buvo išspręsti su laikinąja konstitucija susijusius klausimus. Sprendžiant klausimą dėl valdžios sudarymo, posėdžiai tęsėsi net dvi dienas: Taryba sutiko su nuomone, kad suverenitetas priklauso tautai ir iš principo turi būti įgyvendinamas per seimą, tačiau sąlygų greit sušaukti Steigiamąjį seimą nebuvo, nors buvo būtina valdžią steigti kuo skubiau – iki Taikos kongreso pradžios, todėl buvo nuspręsta, kad lietuvių tautos suvereniteto įsikūnijimas yra *de facto* egzistuojanti Taryba (Maksimaitis, 2005, p. 63). Visgi, daugiausiai diskusijų kilo dėl to kam turi priklausyti aukščiausioji vykdomoji valdžia. S. Šilingo siūlymu svarstyta išrinkti organą, reprezentuojantį visą valstybę, tačiau šis siūlymas atsidūrė aklavietėje (Jegelevičius, 2003, p. 46). Šioje vietoje būtina priminti, jog Tarybos nutarimas dėl konstitucinės monarchijos paskelbimo ir karaliaus išrinkimo vis dar buvo galiojantis, todėl Antano Smetonos nuomone, karaliaus išrinkimas yra faktiškai prieštaraujantis bet kokio tokio tipo organo sudarymui, nes aukščiausioji vykdomoji valdžia jau buvo deleguota Urachui, kaip būsimam karaliui. Savo ruožtu, oponuojantys A. Smetonai teigė, kad karaliaus išrinkimas tam netrukdo ir negali būti kliūtis, todėl dera sustabdyti liepos 11 d. Tarybos nutarimo dėl karaliaus išrinkimo vykdymą (Maksimaitis, 2005, p. 63). Nepaisant įsiplieskusių diskusijų, klausimas dėl vykdomosios valdžios buvo išspręstas sudarius komisiją, kuri šias galias pavedė Tarybos prezidiumui ir bendra diskusija dėl konstitucijos projekto buvo baigta (Jegelevičius, 2003, p. 46). Be to, susiklosčius palankioms aplinkybėms, kuomet Vokietijoje bendro revoliucija, grįžęs iš užsienio diplomatas Juozas Purickis informavo Tarybą, kad Antantės atstovams išaiškino priežastis dėl kurių Urachas apskritai buvo pakviestas būti karaliumi, taip pat informavo, jog Urachas sutinka atsisakyti sosto, jeigu tai bus Lietuvos interesų naudai (Maksimaitis, 2005, p. 64). Minėtos aplinkybės uždegė žalią šviesą Tarybai lapkričio 2 d. priimti rezoliuciją, kuria buvo panaikintas liepos 11 d. Tarybos nutarimas, kviečiantis Urachą tapti Lietuvos karaliumi (Klimas, 1998, p. 64). Pasak M. Maksimaičio, ši rezoliucija reiškė ne ką kitą, bet tai, kad Taryba pripažino nesanti kompetentinga nuspręsti pati savarankiškai dėl atkuriamos Lietuvos valdymo formos ir paliko tai nuspręsti Steigiamajam seimui, kaip tai buvo įtvirtinta 1918 vasario 16 d. Lietuvos Nepriklausomybės Akte (Maksimaitis, 2005, p. 64). Sustabdžius nutarimą dėl Uracho, nieko nelaukusi Taryba tą pačią dieną priima Lietuvos Respublikos Konstitucijos Pamatinius Dėsnius ir „šitaip Lietuvos valstybės taryba atliko kitą Vasario 16 d. Akto svarbiausiąjį savo, kaip mažosios konstituantos, darbą“ (Maksimaitis, 2011, p. 187).

Nepaisant to, jog priiminėdama laikinąją konstituciją Taryba neturėjo veiklos reglamento, kuris būtų kaip nors formalizuotas ir nubrėžtų balsavimo eigos gaires, Taryba

laikėsi parlamentinėje praktikoje įsitvirtinusios trijų svarstymų ir trijų balsavimų tvarkos (Maksimaitis, 2011, p. 187). M. Maksimaičio teigimu, 1918 m. konstitucija Pamatiniais dėsniais buvo pavadinta visai neatsitiktinai – Laikinojoje konstitucijoje, sudarytoje iš preambulės ir suskirstytoje į šešis skyrius (I. Bendroji dalis; II. Valstybės taryba; III. Valstybės tarybos Prezidiumo laikinoji kompetencija; IV. Ministrų kabinetas; V. Pamatinės piliečių teisės; VI. Steigiamasis seimas), randame tik esminius ir svarbiausius dalykus. Jau pačioje preambulėje matome Tarybos siekį nesukeliant dviprasmiškumo jausmo viešai pabrėžti, kad ši nesisavina Steigiamojo seimo įgaliojimų spręsti klausimo dėl valdymo formos bei konstitucijos, o tik išreiškia suverenią valstybės galią steigdama laikiną Lietuvos vyriausybę: „Iki Steigiamasis (Kuriamasis) Seimas bus nuspėdęs Lietuvos valdymo formą ir konstituciją Lietuvos Valstybės Taryba, reikšdama suverenę Lietuvos galią (*suprema protestas*), steigia laikinąją Lietuvos Valstybės Vyriausybę šiais laikinosios Konstitucijos pamatais“ (1918 m. lapkričio 2 d. Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos pamatiniai dėsniai). Verta atkreipti dėmesį, kad suverenitetas tapatinamas ne su tauta, bet su valstybe – tuo metu būtent taip formuotos ir kitų valstybių konstitucijos. Pasak profesoriaus J. Machovenko, konstitucija yra steigiamasis aktas tiek naujos valstybės kūrimo ar atkūrimo, tiek apskritai naujos politinės bei teisinės struktūros kūrimo valstybėje, kuri jau egzistuoja. Vadinasi, konstitucijos pagrindu steigama tai, ko iki tol dar nebuvo ir dėl šios priežasties Taryba priimdama Laikinosios Konstitucijos Pamatinius Dėsnius atliko valstybės steigimo darbus (Machovenko, 2017, p. 40). K. Račkausko nuomone, šia laikinąją konstitucija buvo nustatyti iš esmės du pagrindiniai tikslai: 1) kuo greičiau sušaukti Steigiamąjį seimą, kuris kaip tautos įgaliota institucija nustatytų valstybės valdymo formą bei konstituciją; 2) nustatyti esmines nuostatas, pagal kurias būtų organizuojama valdžia, veikianti iki kol bus sušauktas Steigiamasis Seimas, nustatant šios kompetencijas ir tarpusavio santykį (Račkauskas, 1967, p. 19). M. Maksimaitis teigia, jog pastarajam tikslui buvo skiriama bene daugiausiai dėmesio – laikinoji valstybės valdžia konstruota parlamentarizmo principu Tarybą tapatinant su pagrindine valstybės institucija ir konstitucijos autore, kadangi pamatiniuose dėsniuose Valstybės taryba buvo pripažinta ne tik kaip įstatymų leidžiamoji institucija sprendžianti dėl laikinųjų įstatymų bei sutarčių su kitomis valstybėmis, bet ir pripažinta jos galimybė naudotis įstatymų iniciatyvos teise (Maksimaitis, 2005, p. 65-66). Bene daugiausiai diskusijų sukėlusios pamatinių dėsnių nuostatos, kuriomis Prezidiumas buvo traktuotinas kaip laikinas aukščiausiasis vyriausybės organas, kuriam priklausė vykdomoji valdžia ir kurio kompetencijos apėmė atstovavimą valstybei, pasiuntinių skyrimą, akredituojamų kitų valstybių pasiuntinių priėmimą, Prezidiumui taip pat buvo suteikta teisė Tarybos vardu skelbti šios priimtus įstatymus ir

sutartis su kitomis valstybėmis. Nepaisant to, kad Prezidiumo galios buvo gana plačios, tai buvo absoliučiai kolegiali institucija, valdžią galėjusi įgyvendinti tik gavusi visų trijų Prezidiumo narių parašus ir vykdyti per Ministrų kabinetą sudarius dvinarę laikinąją vyriausybę, taipogi Prezidiumui nebuvo numatyta galimybė vetuoti Tarybos priimtų įstatymų motyvuojant, kad tokiu atveju Prezidiumas turėtų būti nušalintas jei šis nesutiks su Taryba vienokiu ar kitokiu klausimu (Maksimaitis, 2005, p. 66). J. Machovenko teigimu, tai galime suprasti kaip įtvirtintą valdžių padalijimo principą. Nors 1918 m. Pamatiniuose Dėsnuose ir nerasime valdžių padalijimo principo sąvokos, tačiau galime rasti „vykdomosios valdžios“ terminą, kurį įprasta vartoti valdžių triados kontekste, kaip vieną iš valdžios galių ribojimo būdų, kas neabejotinai yra vienas konstitucionalizmo pamatų (Machovenko, 2017, p. 45). Tuo tarpu Ministrų kabinetui, kaip ir Valstybės tarybai, buvo suteikta įstatymų iniciatyvos teisė, kabinetas buvo solidariai atskaitingas Tarybai, o jai pareiškus nepasitikėjimą turėjo atsistatydinti. Kalbant apie pamatiniuose dėsnuose įtvirtintą valdžios mechanizmą, verta atkreipti dėmesį, jog tekste matomas siekis pabrėžti valdžios laikinąjį pobūdį, pavyzdžiui, „laikini valstybės organai“, „Taryba sprendžia laikinuosius įstatymus“ ir pan. V. Vaičiailio nuomone, toks siekis, kuomet pabrėžiamas valdžios laikinasis pobūdis, galėjo sudaryti pagrįstą išpūdį, jog ir pati Lietuvos valstybė yra tik laikinas darinys ir galima daryti prielaidą, jog būtent dėl šios priežasties 1919 m. Pamatiniuose dėsnuose buvo nebenaudojamas „laikimumo“ terminas (Vaičiailis, 2016, p. 177). Galime teigti, jog vienas svarbiausių straipsnių yra dvidešimt ketvirtas, skirtas teisės šaltiniams, kadangi jį galime įvardyti kaip atskaitos tašką, nuo kurio pradeda formotis teisinė sistema – jame yra įtvirtinta būsimoji Lietuvos teisė, kurios pagrindą laikinai sudarys iki Pirmojo pasaulinio karo Lietuvos teritorijoje veikę įstatymai, kurie turi neprieštarauti konstituciniams dėsnams tokiu būdu pabrėžiant jų viršenybę (Maksimaitis, 2001, p. 28). Vadovaujantis šiuolaikinės konstitucijos samprata, konstitucijos turinį sudaro dvi grupės nuostatų – nuostatos dėl asmenų statuso valstybėje ir nuostatos dėl pamatų, ant kurių konstruojamas valdžios mechanizmas (Machovenko, 2017, p. 42). 1918 m. lapkričio 2 d. Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos Pamatiniuose Dėsnuose gana detaliai aptariamas valdžios veikimo mechanizmas, tačiau nėra aptarti tokie principiniai klausimai kaip valstybės valdymo forma, Valstybės tarybos bei Prezidiumo sudarymo tvarka, teisminės valdžios organizavimas, teismų teisinė padėtis (Maksimaitis, 2005, p. 67). Nepaisant to, profesoriaus J. Machovenko teigimu, 1918 m. Pamatiniais Dėsniais buvo užtvirtintos 1918 m. vasario 16 d. nutarime numatytos nuostatos: „Tauta *expressis verbis* išvardyta pagrindžiant Lietuvos tarybos teisę kalbėti jos vardu („Lietuvos Taryba, kaipo vienintelė lietuvių tautos atstovybė <...>“) ir apibūdinant Steigiamojo Seimo kilmę ir galią

(„<...> steigiamasis seimas, demokratiniu būdu visų jos gyventojų išrinktas“). Kompleksiškai aiškinant šias nuostatas darytina išvada, kad lietuvių tauta kaip valstybės elementas susideda iš visų Lietuvos gyventojų. Viešoji valdžia – pati Lietuvos taryba, kaip tuo momentu vienintelė tos tautos atstovybė (tuo išsvengiant galimo veiksmų dubliavimo ir kartu paneigiant jėgų, turinčių kitokią nei nepriklausomybė ir demokratija Lietuvos ateities viziją, teisę kalbėti tautos vardu). Teritorija apibrėžta kaip „<...> Lietuvos valstybę su sostine Vilniuje <...>“ (Machovenko, 2017, p. 40). Vadinasi, galime rasti visus tris pirmame skyriuje jau aptartus klasikinius valstybei priskiriamus elementus, t.y. tautą, teritoriją ir viešąją valdžią, pastatytus ant teisinės konstitucinės demokratinės valdžios konstrukcijos, rašytinėje konstitucijoje atskiriant steigiamąją ir įsteigtąją valdžią ir įtvirtinant įsteigtosios valdžios funkcijas. 1918 m. Pamatiniuose Dėsnuose galime įžvelgti tam tikrą idealizmą, kadangi matomas ryškus siekis panaikinti tuomet galiojusią teisę ir plėtoti nacionalinės teisės idėją tikintis, jog tai yra naudingas ir geras pasirinkimas. J. Machovenko nuomone, to priežastis buvo ypatingai neigiamas požiūris į tuo metu galiojančią teisę ją vertinant kaip iš esmės netinkamą ir primestą Lietuvai. Dėl šios priežasties, Pamatinių Dėsnų kūrėjų vizija pakeisti teisinės sistemos kryptį atrodo logiška, kadangi tai reiškė okupacinės Rusijos valdžios įvestos tvarkos likvidavimą Lietuvos atžvilgiu kartu su primestais teisės institutais (Machovenko *et al*, 2020, p. 71).

Nors 1918 m. lapkričio 2 d. Pamatinių Dėsnų pagrindu buvo atkurta Lietuvos nepriklausomybė ir sudaryta pirmoji laikinoji vyriausybė, 1918 metų pabaiga apsunkino Lietuvos politinę padėtį – vokiečių okupacinei kariuomenei traukiantis į Vakarų Lietuvą pradėjo plūsti bolševikai, taigi Tarybos bei laikinosios vyriausybės egzistavimui iškilo nemenkas pavojus. Tarybos vadovai buvo priversti išvykti iš Lietuvos teritorijos, todėl iš trijų likus viso labo vienam Tarybos prezidiumo nariui, 1918 m. gruodžio 26 d. iškilo pagrindas sudaryti naują, platesnio spektro Ministrų kabinetą, kuris susilauktų daugiau gyventojų palaikymo (Maksimaitis, 2011, p. 28). Visgi, toks žingsnis buvo įvertintas priešingai – kaip dezertyravimas, kuris paskatino pakartotiną nepasitikėjimą Taryba (Maksimaitis, 2005, p. 72). Kaip pastebi M. Maksimaitis, Taryba, suteikusi Ministrų kabinetui prerogatyvą leisti įstatymus, pasidalijo savo monopoline įstatymų leidžiamosios valdžios galia ir taip sumažino savo pačios galias, todėl tai buvo viena iš priežasčių, lėmusi Ministrų kabineto ir Tarybos Prezidiumo priešpriešą (Maksimaitis, 2011, p. 26). Tuometinis premjeras M. Šleževičius viešai išreiškė kritiką Prezidiumui dėl kišimosi į Ministrų kabineto veiklą, kai pasak jo „Kai Valstybės tarybos Prezidiumas mėgina prisiimti kai kurias Kabinetui priklausančios vykdomosios valdžios teises, <...> pasidaro neaišku kelios Lietuvoje yra valdžios“ (Maksimaitis, 2005, p. 80). Kabineto krizei įsibėgėjus,

neišvengta ir kabineto pasikeitimo. Visgi, naujasis kabinetas išsilaikė viso labo tris savaites, todėl teko iš naujo sudaryti naują vyriausybę. Taigi, siekiant sustiprinti ir toliau pratęsti jau pradėtą vykdomosios valdžios telkimą, 1919 m. balandžio 4 d. priimti nauji Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos Pamatiniai Dėsniai, kuriuos skaitant gali susidaryti įspūdis, jog priimtos nuostatos yra identiškos lapkričio 2 d. Pamatiniams Dėsniams (Maksimaitis, 2005, p. 81). Iš tikrųjų, galima teigti, jog dauguma nuostatų yra pažodžiui perrašytos, o kai kurios pasiskolintos iš 1919 sausio 24 d. pamatų papildymo ir 1919 vasario 20 d. Įstatymo Valstybės Kontrolei tvarkyti, nepaisant to, galime rasti ir absoliučiai naujų nuostatų, kuriomis iš esmės buvo pakeista pagrindinių valstybės institucijų sistema (Jegelevičius, 2003, p. 48). M. Römeris, kalbėdamas apie 1919 m. redakcijos Pamatinius Dėsnius, pažymėjo akivaizdų poslinkį į seimokratinį parlamentarizmą, kadangi pasak jo, yra aiškiai pastebimas siekis iškelti prezidento konstitucinę padėtį (Maksimaitis, 2005, p. 84). 1919 m. Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos Pamatiniai Dėsniai susidėjo iš preambulės ir šių aštuonių skyrių, suskirstytų į keturiasdešimt aštuonis paragrafus: I. Bendroji dalis; II. Valstybės prezidentas ir jo kompetencija; III. Valstybės prezidento teisė leisti įstatymus; IV. Valstybės taryba; V. Ministerių kabinetas; VI. Pamatinės piliečių teisės; VII. Steigiamasis seimas; VIII. Valstybės kontrolė. Kaip jau minėta, dauguma nuostatų perrašytos – nepakeista net devyniolika paragrafų, V, VI ir VII skyriai taipogi liko identiškai (Maksimaitis, 2005, p. 82). Taryba ir toliau buvo vienintelė įgaliota institucija galinti svarstyti įstatymus ir sutartis su kitomis valstybėmis, vykdyti vykdomosios valdžios parlamentinę kontrolę, steigti valstybines institucijas ir jų vadovus, kontroliuoti Ministrų kabineto veiklą – taigi, galima sutikti su profesoriaus J. Machovenko nuomone, kad tiek 1918 m., tiek 1919 m. Pamatiniai Dėsniai įtvirtino Tarybos, kaip modernaus parlamento funkcijas (Machovenko, 2019, p. 167-168). M. Maksimaitis laikosi tokio pat požiūrio, tačiau priduria, kad „<...> įtvirtintas parlamentarizmo nuostatas reiktų sieti ne tik ir ne kiek su Valstybės Taryba, kiek su juose numatytais Steigiamojo Seimo rinkimais (visuotinių, lygių, tiesioginių rinkimų ir slapto balsavimo būdų)“ (Maksimaitis, 2011, p. 179). Prie jau išvardintų Tarybos funkcijų, 1919 m. Pamatiniai Dėsniai įtvirtino ir Tarybos teisę tvirtinti biudžetą ir vykdyti jo priežiūrą. Kaip pažymėjo M. Maksimaitis, bene ryškiausias pakeitimas „buvo kolegialaus Valstybės tarybos prezidiumo, kaip kolektyvinio valstybės vadovo, pakeitimas vienasmeniu Valstybės prezidentu“ (Maksimaitis, 2005, p. 82). Tarybos pirmininkas S. Šilingas tai vertino kaip Lietuvos valdžios kūrimo darbų pabaigą. Valstybės prezidentas buvo renkamas Tarybos, o jam skirti įgaliojimai daug platesni nei tie, kuriais pagal 1918 m. Pamatinių Dėsnų nuostatas turėjo Prezidiumas. 1919 m. Pamatinių Dėsnų 9 straipsnis numatė, kad: „Valstybės Prezidentas: a) skelbia su savo

parašu įstatymus ir sutartis su kitomis valstybėmis; b) kviečia Ministrą Pirmininką, paveda jam sudaryti Ministrų Kabineta ir tvirtina jį sudarytą; c) atstovauja Valstybei; d) skiria pasiuntinius ir priima akredituojamus svetimų valstybių pasiuntinius; e) skiria aukštesnius kariuomenės ir civilinius Valstybės valdininkus; f) laiko savo žinioje kariuomenę Lietuvos nepriklausomybei bei josios žemių neliečiamybei ginti ir skiria Vyriausiąjį Kariuomenės Vada; g) šaukia ir paleidžia Valstybės Tarybos sesijas.“ (1919 m. balandžio 4 d. Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos Pamatiniai Dėsniai). Lyginant 1918 m. ir 1919 m. Pamatinių Dėsnų redakcijas, galime daryti išvadą, jog abiejuose yra įtvirtintas dėsnų viršenybės principas kitų teisės aktų atžvilgiu – randame numatytą kvalifikuotos daugumos reikalavimą teisės aktams priimti ir juos keisti, taipogi įtvirtinta nuostata dėl įstatymų, kurie galiojo prieš karą, tiek, kiek jie neprieštarauja pamatiniams dėsniams ir tik kai kuriose srityse, galiojimo. M. Maksimaičio nuomone, pagrindinė priežastis kodėl buvo pasirinkta formulotė dėl pamatinių dėsnų viršenybės yra ta, kad taip buvo norima atsiriboti nuo bet kokių ryšių, kurie kada nors buvo su kitomis valstybėmis (Maksimaitis, 2011, p. 178). Taip pat verta pažymėti, kad abiejų redakcijų Pamatiniuose Dėsnuose pirmą kartą Lietuvos istorijoje pamatinėms piliečių teisėms ir jų pagrindams buvo suteiktas atskiras skyrius su ten įtvirtintu piliečių lygiateisiškumo, nepriklausomai nuo lyties, tautybės, tikėjimo ar luomo principu, tokiu būdu konstatuojant luomų panaikinimo faktą. Analogiškai, pirmą kartą Lietuvos istorijoje buvo įtvirtintos ir garantuotos tokios asmeninės teisės kaip asmens turto neliečiamybė bei tikėjimo, spaudos, rinkimų laisvė (Maksimaitis, 2011, p. 179). Kaip jau buvo užsiminta, tam tikros nuostatos pasiskolintos iš 1919 vasario 20 d. Įstatymo Valstybės Kontrolei tvarkyti. Jos perkeltos į visiškai naują – VII skyrių, dedikuotą Valstybės kontrolės institucijai, kurios įgaliojimai apėmė valstybinio turto ir finansinių operacijų apsaugą. M. Maksimaitis atkreipia dėmesį, jog tai sukūrė teisinį kazusą, kadangi „pažodžiui buvo perkeltas visas įsakymo tekstas, išskyrus penktąjį straipsnį.“, kuris pasirodė atkartojantis ketvirtąjį Pamatinių Dėsnų paragrafą numatantį, kad finansavimo tvarka yra įtvirtinta įstatymuose (Maksimaitis, 2005, p. 85). Ministrų juriskonsultų komisija pareiškė, jog šiuo atveju įstatymas, inkorporuotas į Konstituciją byloja apie siekį jį paversti konstitucijos dalimi, todėl turėtų būti konstatuojama, jog Konstitucija buvo panaikintas įstatymas, taipogi, atsižvelgiant į tai, kad įstatymas buvo išleistas anksčiau, turinčias galią būtina laikyti vėlesnes teises normas. Nepaisant to, kad įstatymo leidėjo nuomonė išsiskyrė nuo juriskonsulto nuomonės, toks reglamentavimas oficialiai nustojo veikti tik 1926 m. (Maksimaitis, 2005, p. 85). Kaip pastebėjo J. Machovenko, pilietybės institutas glaudžiai susijęs su demokratija, taigi Pamatinių Dėsnų nuostatomis kaip „visų jos gyventojų išrinktas“, „visuotintojo balsavimo

pamatais“, įtvirtinusiomis rinkimų visuotinumą buvo nemenkas lūžis, kuriuo buvo išplėsta politinės tautos ir rinkėjų sąvokos ir taipogi pirmą kartą buvo įtvirtinta moterų rinkimų teisė (Machovenko, 2022, p. 99).

Kalbant apie 1918 m. ir 1919 m. Pamatiniuose Dėsnuose įtvirtintą režimą, negalime teigti, jog juose *expressis verbis* buvo įtvirtinta tiesioginė demokratija. Anot Maksimaičio, šie dėsniai „nenumatė ir vargu ar galėjo numatyti jau vien dėl to, kad, šalies teritorijai esant iš pradžių vokiečių, o vėliau dar ir bolševikų bei lenkų okupuotai, būtų buvę tiesiog neįmanoma tokių nuostatų įgyvendinti“ (Maksimaitis, 2001, p. 32). J. Machovenko nuomone, to priežastis gali būti ta, kad Taryba nuo pat pradžių laikėsi pozicijos, „įgyvendinti steigiamąją tautos galią per išrinktus atstovus, t. y. deleguoti ją Steigiamajam Seimui“, todėl negalėjo būti jokių alternatyvų ir šioje vietoje svarbiausia tai, kad net okupacijos sąlygomis apskritai buvo įgyvendinti valstybės steigimo darbai (Machovenko *et al*, 2022, p. 98). Nepaisant to, privalome pabrėžti, kad abi Pamatinių Dėsnų redakcijos rėmėsi 1918 Vasario 16 d. Aktu, kuriuo Taryba paskelbė atkurianti „demokratiniais pamatais sutvarkytą Lietuvos valstybę“ (1918 m. vasario 16 d. Lietuvos Nepriklausomybės Aktas).

Apibendrinant, galime teigti jog abiejų Pamatinių Dėsnų redakcijos yra beveik identiškos ir kardinalių pokyčių ten nerandame, išskyrus nuostatas, kuriomis buvo iš esmės pakeista pagrindinių valstybės institucijų sistema į ją įvedant prezidento funkciją. Nepaisant to, jog tiek 1918 m. lapkričio 2 d., tiek 1919 m. balandžio 4 d. Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos pamatiniai dėsniai formaliai ir negali būti laikomi konstitucijomis, juos neabejodami galime vadinti Lietuvos konstitucionalizmo istorijos ir tradicijos dalimi (Maksimaitis, 2016, p. 179-180). Maksimaitis kartu pažymi, kad būtent šiais konstituciniais dokumentais jau po pirmojo – Vasario 16 d. Akto, kuris irgi turi būti traktuojamas kaip konstitucinis – buvo nustatytas jų viršenybės principas prieš kitus įstatymus. Nepaisant to, kad dėsnuose nerasime naudojant demokratijos ir tautos terminų *per se*, jų turinys mums neabejotinai leidžia teigti, jog juose buvo tęsiami demokratiniai Vasario 16 d. Akto įsipareigojimai (Maksimaitis, 2016, 180). Taipogi, atsižvelgdami į tai, kad abiejuose Pamatinių Dėsnų redakcijose yra įtvirtintos demokratinės nuostatos, susijusios su asmenų statusu valstybėje, teisės viršenybe, suverenitetu, valdžių padalijimo principu, galime teigti, kad šios nuostatos atitinka demokratinės teisinės valstybės sampratą (Machovenko, 2017, p. 50). 1919 m. Pamatiniai Dėsniai galiojo tik iki Steigiamojo Seimo sušaukimo.

Kaip jau konstatuota, 1918-1919 m. Pamatiniais Dėsniais buvo vykdomi Vasario 16 d. Aktu numatyti įsipareigojimai. To tąsa buvo ir 1920 balandžio 14-15 d. vykę Steigiamojo

Seimo rinkimai. Tiesa, ruošiant Seimo rinkimų įstatymą teko peržiūrėti Pamatinius Dėsnius – šiuose buvo įtvirtinta, kad Seimas turi rinktis Vilniuje, tačiau to meto politinės aplinkybės to padaryti neleido. Pasak A. Jakubčionio, sklandžius rinkimus turėjo užtikrinti karo stovio panaikinimas nuo kovo pradžios, taipogi rinkimų laisvės apdraudimo įstatymas. Nepaisant to, viskas nebuvo taip sklandu, kadangi partijos vykdė savo agitaciją įvairiausiais būdais, pavyzdžiui, šmeiždamos iškiliausius veikėjus. Kaip taikliai pastebėjo J. Tumas-Vaižgantas, tokiu būdu „to laiko Lietuvoje inteligentai partijų vadai patys sugriovė savo autoritetą liaudyje“ (Jakubčionis *et al*, 2003, p. 54). Išrinkus Steigiamąjį Seimą, Lietuvos teisinių pagrindų kūryba įgijo kitą pagreitį. Seimas jau pirmajame posėdyje priėmė rezoliuciją, kuri legitimavo Vasario 16 d. Aktu proklamuotą valstybės atkūrimą su joje įtvirtinta respublikine valdymo forma (Vaičaitis, 2016, p. 181). Tą pačią 1920 gegužės 15 d. priimama Steigiamojo Seimo rezoliucija, kuri, anot Maksimaičio, turi savarankišką konstitucinę reikšmę, kadangi skelbė apie atkurtą valstybę taip pradėdama naują valstybės gyvavimo laikotarpį, taipogi skiriasi nuo 1918 vasario 16 d. Akto (Maksimaitis, 2005, p. 94). Maksimaičio teigimu, skirtumai išplaukia iš Steigiamojo Seimo savybių, kadangi „Atstovaudamas Lietuvos piliečiams ir laikydamas save suverenios Lietuvos, o ne vien lietuvių tautos, galios reiškėju, Steigiamasis seimas Lietuvos nepriklausomybės rezoliuciją visai pagrįstai skelbė jau ne vien lietuvių tautos vardu, kaip tai buvo padariusi Lietuvos taryba, o Lietuvos žmonių vardu, t.y. reiškė bendrą visos Lietuvos pilietinės visuomenės, o ne tam tikros, nors gausiausios, jos dalies, valią“, taigi buvo išplėstas aukščiausios suverenios galios subjekto turinys (Maksimaitis, 2005, p. 95). Konstatuotina, kad gegužės 15 d. rezoliucija buvo oficialus steigiamosios valdžios dokumentas, kuris suteikė Steigiamajam Seimui įgaliojimus užfiksuoti valstybės atkūrimo faktą (Maksimaitis, 2005, p. 95). Taip pat verta pažymėti, kad šia rezoliucija Steigiamasis Seimas pasisakė bene svarbiausiu – valstybės santvarkos klausimu ir taip įvykdė tai, ką jam atlikti buvo patikėjusi Taryba ir Lietuvių Vilniaus konferencija. Neatkartodamas Vasario 16 d. Akto nuostatų Seimas konkrečiai nustatė demokratinės respublikos valdymo formą (Maksimaitis, 2005, p. 85). Rezoliucijoje taipogi atsispindi valstybės teritorijos klausimas – vadovaudamasis 1917 m. Lietuvių Vilniaus Konferencijos nuostatomis, Steigiamasis Seimas konstatavo Lietuvą „tapus laisva“ nuo bet kokių anksčiau buvusių ryšių su kitomis valstybėmis. Be to, rezoliucijoje atsispindi ir valstybės teritorijos klausimas. Nors 1918 m. vasario 16 d. Akte įtvirtina nuostata dėl valstybės su istorine sostine Vilniuje atkūrimo siekta pabrėžti šios sąsają su Lietuvos Didžiąja Kunigaikštyste ir kurti darinį, kuris bylotų apie istorinę tąsą, Steigiamasis Seimas vadovavosi 1905 m. Didžiojo lietuvių seimo ir 1917 m. Vilniaus konferencijos gairėmis ir tvirtai pasisakė už valstybės atkūrimą su etninių sienų branduoliu,

taip išskeldamas tautinės valstybės idėją (Maksimaitis, 2005, p. 96).

Atsižvelgiant į tai, kad Steigiamasis Seimas buvo sėkmingai išrinktas ir būtent jis turėjo galią priimti konstituciją, baigėsi ir Pamatiniuose Dėsnuose įtvirtinti Tarybos ir kitų institucijų įgaliojimai. Atsižvelgiant į tai, tam, kad būtų numatyti pasikeitusios institucijų sąrangos pagrindai, reikėjo skubiai priimti laikinąją konstituciją, kadangi nuolatinės konstitucijos priėmimas būtų pareikalavęs laiko ir dėl to užtrukęs per ilgai (Vaičaitis, 2016, p. 181). Taigi, vienas iš pirmųjų Steigiamojo Seimo darbų buvo Laikinosios Konstitucijos, teturinčios aštuoniolika straipsnių, priėmimas. Jakubčionis išskiria šiuos įtvirtintus demokratinius principus: „Lietuva paskelbta demokratine respublika, Steigiamasis Seimas įvardintas kaip Lietuvos suverenios galios reiškėjas, panaikinta mirties bausmė“ (Jakubčionis *et al*, 2003, p. 55). V. Vaičaitis taipogi pažymi valstybės ir valdžios sampratos pokyčius. Lyginant su Pamatiniais Dėsniais, dabar buvo aiškiai ir nedviprasmiškai paskelbta apie konstitucijos demokratinį pobūdį su valstybėje įtvirtinta respublikine valdymo forma, tačiau kitos nuostatos, susijusios su valdžia ir valstybė buvo perimtos. Laikinojoje Konstitucijoje lygiai taip pat kaip ir abiejose Pamatinių Dėsnų redakcijose suverenias priskiriamas Lietuvos valstybei, kas atspindi konstitucijos kūrėjų siekį „pabrėžti nepriklausomos Lietuvos valstybės, kaip išorinio suvereno, aspektą“ (Vaičaitis, 2016, p. 182). Kaip pažymi M. Maksimaitis, atsižvelgiant į tai, jog lietuvių tauta ilgus metus kentė priespaudą, nenuostabu, kad buvo taip stipriai trokšta laisvės, o to meto politinės sąlygos išsiskyrė savo „nepaprastu demokratinį jėgų pakilimu“ (Maksimaitis, 2005, 101). Anot V. Vaičiūčio, lyginant su Pamatiniais Dėsniais, konstitucijos viršenybė prieš kitus teisės aktus buvo dar labiau pabrėžta, kadangi buvo numatyta, kad įstatymai, kurie galiojo iki Laikinosios Konstitucijos paskelbimo galioja toliau, tačiau tik tiek, kiek jai neprieštarauja. Be to, pirmą kartą buvo įtvirtintas teisės aktų galiojimo principas, susijęs su jo viešu šių aktų paskelbimu (Vaičaitis, 2016, p. 183). Verta atkreipti dėmesį, jog Laikinojoje Konstitucijoje nerasime aiškaus valdžių padalijimo principo. Tai galima pagrįsti tuo, kad Steigiamasis Seimas buvo suvokiamas kaip neribojama jokios kitos valdžios suverenios galios išraiška. Nepaisant to, galime rasti ten įtvirtintą vykdomosios valdžios įgaliojimų priskyrimą prezidentui ir ministerijų kabinetui. Nors teisminė valdžia lygiai taip pat kaip ir Pamatiniuose Dėsnuose – nėra įvardyta, teismai nuo 1918 m. lapkričio 28 d. veikė pagal Laikinąjį teismų įstatymą. Anot V. Vaičiūčio, tai gali būti paaiškinama tuo, kad teisminė valdžia to meto Lietuvoje nebuvo suvokiama kaip lygiavertė kitoms (Vaičaitis, 2016, p. 183). Pagal 1920 m. Laikinąją Konstituciją Steigiamasis Seimas gali būti traktuojamas ne tik kaip išreiškiantis suvereno galią, bet ir turintis galią vykdyti parlamento funkcijas – jam pavesta ne tik teisė leisti įstatymus, bet ir prižiūrėti įstatymų vykdymą, ratifikuoti

tarptautines sutartis bei tvirtinti valstybės biudžetą. Su Ministrų kabinetu buvo pasidalinta tik įstatymų iniciatyvos teisė (Maksimaitis, 2005., p. 102). Laikinoji Konstitucija Steigiamajam Seimui suteikė beveik visus moderniam parlamentarizmui būdingus įgaliojimus: „i) ypatinga parlamento padėtis kitų valstybės institucijų atžvilgiu, ii) parlamento darbo nepertraukiamumas (jis atsispindi Seimo atostogų nuostatoje 16 straipsnyje), iii) ypatingas parlamentaro statusas arba jo asmens neliečiamybė (17 str.), iv) įstatymų leidybos funkcija, įskaitant deliberaciją ir valstybės biudžeto tvirtinimą (4 ir 18 str.), ir v) vykdomosios valdžios kontrolė (12 str.)“ (Vaičaitis, 2016, p. 184). Kalbant apie demokratines vertybes Laikinojoje Konstitucijoje, M. Maksimaitis taip pat pažymi, kad joje įtvirtinta prezidento pareigybė įtvirtino trejopą respublikos sampratą, kuomet prezidentas yra šalies vadovo pareigybė, jis turi būti renkamas ir demokratiškai išrinktas tautos atstovybės (Vaičaitis, 2016, p. 184).

Pirmajai Laikinajai Konstitucijai galiojant, t.y. kiek daugiau nei du metus, Steigiamasis Seimas nepadarė jokių pataisų nors ir neturėjo tam ypatingų apribojimų. Nors Laikinosios Konstitucijos tekstas ir nebuvo sukurtas nuo nulio ir didžioji dalis nuostatų buvo paimtos iš 1918 m. ir 1919 m. Pamatinių Dėsnių, būtina išskirti, kad: 1) pirmą kartą buvo įtvirtintos Steigiamojo Seimo, veikiančio kaip ordinarinis parlamentas, funkcijos; 2) pirmą kartą konstitucijos tekste yra įtvirtintos tokios tradicinės konstitucionalizmo vertybės kaip demokratija, konstitucijos viršenybės, teisės aktų viešumo principas (Vaičaitis, 2016, p. 186)

IŠVADOS

1. Tam, kad būtų konstatuotas šiuolaikinės valstybės egzistavimo faktas, ji turi turėti tokius elementus kaip teritorija, tauta ir valdžia bei būti pastatyta ant teisinės demokratinės valdžios konstrukcinių pamatų, susidedančių iš steigiamosios ir įsteigtosios valdžios, rašytinės konstitucijos ir įsteigtos valdžios funkcinio suskirstymo.
2. Valdymo formos esmė gali būti atskleista per tokius elementus kaip sandaros (santvarkos) forma, politinis režimas ir valdymo forma. Valstybės sandaros (santvarkos) elementas sietinas su politinio demokratinio režimo aspektu – valdžios padalijimo principas yra paremtas susitarimu, iškeliant žmogaus teisių ir laisvių klausimą kaip prioritetinį, o demokratiją pripažįstant kaip tinkamiausią saugiklį joms apsaugoti. Politinio režimo elementu identifikuojamas būdas, kuriuo yra įgyvendinama valstybinė valdžia ir gali būti išskiriamas į demokratinį ir nedemokratinį, o valdymo forma nusako valstybės sąrangos sistemą, valdžios šaltinį, aukščiausiųjų valstybės valdžios institucijų struktūrą, jų sudarymo tvarką, taipogi teisinę padėtį ir tarpusavio santykį.
3. Monarchija gali būti paveldima arba išrenkama. Ji skirstoma į absoliutinę ir konstitucinę (ribotą), kuri dar gali būti išskirta į dualistinę ir parlamentinę. Pirmuoju atveju monarchijai būdingas vienasmenis monarcho vadovavimas, o antruoju monarchas turi tik simbolinę funkciją, kadangi parlamentas yra įgaliojamas subjektas įstatymams priimti ir formuoti vyriausybę. Respublikai būdingas aukščiausiosios valstybinės valdžios suteikimas išrinktam renkamajam organui konkrečiam laikui. Respublikas galima klasifikuoti į parlamentinę, kurioje vyriausybė yra politiškai atskaitinga parlamentui, prezidentinę, kurioje egzistuoja valdžių atskyrimo principas ir neegzistuoja vykdomosios valdžios politinė atsakomybė parlamentui ir pusiau prezidentinę, kurioje persipina tiek parlamentinės, tiek prezidentinės respublikos bruožai. Čia svarbus valstybės organų atskaitomybės ir teritorinės (unitarinės) sąrangos principas.
4. Nepaisant to, kad Taryba, įbauginta unijos su Saksonija ir kitokių vokiečių užmojų tikėjosi, jog pakviesdama vokiečių hercogą Vilhelmą Urachą tapti Lietuvos karaliumi Lietuva bus pripažinta nepriklausoma karalyste, Vokietijos vyriausybė šiuos nutarimus ignoravo ir jų nepripažino – dėl šios priežasties Urachas nediršo užimti

Lietuvos karaliaus sosto, o monarchinės konstitucijos projektas ir taip ir liko projektu, kuris nebuvo pateiktas svarstyti Tarybai.

5. Valstybės Taryba savo įgaliojimus kalbėti lietuvių tautos vardu ir priimti 1918 m. ir 1919 m. Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos Pamatinius Dėsnius grindė sudėtinga politine situacija – vykusi karu, vokiečių okupacija ir dideliu visuomenės palaikymu.

ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

Istoriniai Lietuvos teisės aktai:

1. 1917 m. Lietuvių Vilniaus konferencijos politinė rezoliucija. Iš Maksimaitis, M. Mažoji konstituanta: Lietuvos taryba atkuriant valstybingumą. Vilnius: Justitia, 2011, p. 384
2. Eidintas, A., Lopata, R. (1991). Lietuvos valstybės tarybos protokolai 1917–1918
3. Laikinoji Lietuvos Valstybės Konstitucija. Laikinosios Vyriausybės žinios, 1920-06-12, nr. 37-407
4. Lietuvos tarybos 1918 m. vasario 16 d. Nutarimas. Iš Maksimaitis, M. Mažoji konstituanta: Lietuvos taryba atkuriant valstybingumą. Vilnius: Justitia, 2011, p. 391
5. Lietuvos tarybos Prezidiumo 1918 m. birželio 4 d. nutarimas dėl karaliaus kvietimo ir jo kvietimo sąlygų (pacta conventa). Iš Maksimaitis, M. Mažoji konstituanta: Lietuvos taryba atkuriant valstybingumą. Vilnius: Justitia, 2011, p. 392–394
6. Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos Pamatiniai Dėsniai (Valstybės tarybos priimta 1918 m. lapkričio mėn. 2 d.). Lietuvos aidas, 1918-11-13
7. Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos Pamatiniai Dėsniai. Lietuvos valstybės tarybos priimti 1919 m. balandžio mėn. 4 d. Priedėlis prie Laikinosios Vyriausybės žinių Nr. 6/24a

Specialioji literatūra:

8. Braslauskas, J. (2006). Politologija. Paskaitų ir seminarų konspektas. Vilnius: Vilniaus teisės ir verslo kolegija
9. Bulmer, E. (2017). Federalism. International IDEA Constitution-Building Primer 12. International Institute for Democracy and Electoral Assistance (International IDEA) Second edition. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.idea.int/sites/default/files/publications/federalism-primer.pdf> [žiūrėta 2023 m. balandžio 15 d.]
10. Crawford, J. (2007). The Creation of States in International Law (2nd edition). Oxford University Press. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://academic.oup.com/book/3288> [žiūrėta 2023 balandžio 17 d.]
11. Crawford, J. (2012). Brownlie's Principles of Public International Law (8th edition) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://opil.ouplaw.com/display/10.1093/he/9780199699698.001.0001/he-9780199699698> [žiūrėta balandžio 16 d.]

12. Dunleavy, P. O'Leary, B. (1987). Theories of the State: The Politics of Liberal Democracy [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://www.academia.edu/52893661/Theories_of_the_State [žiūrėta 2023 kovo 20 d.]
13. Eidintas, A., Lopata, R. (2017). Lietuvos Taryba ir nepriklausomos valstybės atkūrimas 1914-1920 metų dokumentuose. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras
14. Jakubčionis, A. *et al.* (2003). Lietuviškos valstybės konstituavimasis geopolitiniu atžvilgiu. Mūsų konstitucionalizmo raida: Straipsnių rinkinys. Vilnius
15. Jarašiūnas, E. *et al.* (2012). Lietuvos konstitucinė teisė. Vilnius: Mykolo Romerio teisės mokykla
16. Katuoka, S. (1997). Valstybės ir teisės teorijos pagrindinės kategorijos
17. Katuoka, S. (2016). Valstybių pripažinimas tarptautinėje teisėje. Tomas 23 Nr. 1 (2016): Jurisprudencija [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://ojs.mruni.eu/ojs/jurisprudence/article/view/4483> [žiūrėta 2023 balandžio 27 d.]
18. Klimas, P. (1988). Dienoraštis. 1915.XII.1-1919.1.19.
19. Lind, G. (2017). Monarchy Transformed: Princes and their Elites in Early Modern Western Europe. Edited by Robert von Friedeburg, Bishop Grosseteste University, Lincoln, John Morrill. University of Cambridge [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.cambridge.org/core/books/monarchy-transformed/C841BB8379393CDDF6E824F80E5F651C> [žiūrėta 2023 m. balandžio 15 d.]
20. Lopata, R. (1996). Lietuvos valstybingumo raida 1914-1918 metais. Vilnius: Mintis
21. Machovenko, J. (2017). 1918 m. lapkričio 2 d. 1919 m. balandžio 4 d. Lietuvos konstituciniai aktai – dvi atskirtos konstitucijos ar dvi to paties konstitucinio akto redakcijos? Vilnius: Vilniaus Universitetas. ISSN 1392-1274 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.zurnalai.vu.lt/teise/article/view/10844/8979> [žiūrėta 2023 m. balandžio 27 d.]
22. Machovenko, J., Valančienė, D. (2020). Constitutional foundations for the coordination of receipted and national Lithuanian Law in 1918-1920. ISSN 2663-5399 (Print), ISSN 2663-5402 (Online) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://konstlegalstudies.com.ua/wp-content/uploads/2021/07/8.-Machovenko.pdf> [žiūrėta 2023 m. balandžio 27 d.]
23. Machovenko, J. *et al.* (2022). Valstybės politinis režimas pagal 1918-1919 m. Lietuvos konstitucinius aktus. Vilnius: Vilniaus Universitetas. ISSN 1392-1274

- [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.zurnalai.vu.lt/teise/article/view/26595/25976> [žiūrėta 2023 balandžio 27 d.]
24. Maksimaitis, M. (2005). Lietuvos valstybės konstitucijų istorija (XX a. pirmoji pusė). Vilnius: Justitia
  25. Maksimaitis, M. (2011). Mažoji konstituenta: Lietuvos taryba atkuriant valstybingumą. Vilnius: Justitia
  26. Matakas, J. (1999). Šiuolaikinė valstybė. Kaunas: Kauno technologijos universitetas
  27. Mesonis, G. (2002). Valstybės požymiai konstitucinėje teisėje. Vilnius: Mykolo Romerio teisės mokykla
  28. Mesonis, G. (2003). Valstybės valdymo forma konstitucinėje teisėje: Lietuvos Respublika Vidurio ir Ryto Europos kontekste. Vilnius: Mykolo Romerio teisės mokykla
  29. Navickas, A. (2005). Prigimtinis įsakymas ir prigimtinės teisės: nuo Tomo Akviniečio iki Thomaso Hobbeso [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.zurnalai.vu.lt/problemos/article/view/4090> [žiūrėta 2023 m. balandžio 5 d.]
  30. Nemeika, G. (2004). Konstitucinis monarcho statusas Europos valstybėse. Magistro baigiamasis darbas. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://vb.mruni.eu/object/elaba:2172038/> [žiūrėta 2023 balandžio 27 d.]
  31. Piękoś, K. (2017). Dependent Territories and Unrecognized States as Participants in Contemporary International Relations. University of Rzeszów. ISSN 2082-1212
  32. Račkauskas, K. (1967). Lietuvos konstitucinės teisės klausimais. Niujorkas: Monogafija
  33. Rakucevičius, R. (2003). Politologija.
  34. Römeris, M. (1934). Valstybė ir jos konstitucinė teisė. 1 dalis. Valstybė. I tomas. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto teisių fakulteto leidinys
  35. Römeris, M. (1990). Teisinės minties palikimas. Vilnius: Minties leidykla
  36. Roşu, F. (2017). Elective Monarchy in Transylvania and Poland-Lithuania, 1569-1587. Oxford Scholarship Online. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://academic.oup.com/book/7797/chapter/152951064> [žiūrėta 2023 balandžio 13 d.]
  37. Vaičaitis, V. (2012). Suvereniteto samprata ir 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucija. Lietuvos Respublikos konstitucijos dvidešimtmetis: patirtis ir iššūkiai.

Recenzuotų mokslinių straipsnių rinkinys. Vilniaus universiteto teisės fakulteto viešosios teisės katedra, Lietuvos notarų rūmai

38. Vaičaitis, V. (2016). Monografija Lietuvos konstitucionalizmo istorija (istorinė Lietuvos konstitucija). 1387 m.–1566 m.– 1791 m.–1918 m.–1990 m. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla
39. Visuotinė lietuvių enciklopedija [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.vle.lt/straipsnis/valstybes-forma/> [žiūrėta 2023 m. balandžio 17 d.]

Teismų praktika:

40. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. vasario 22 d. nutarimas. Valstybės žinios, 2013, Nr. 22-1068

Kiti šaltiniai:

41. Bennett, J. (2017). The Social Contract. Jean-Jacques Rousseau. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.earlymoderntexts.com/assets/pdfs/rousseau1762.pdf> [žiūrėta 2023 balandžio 14 d.]
42. Blinstrubis, T. Visuotinė lietuvių enciklopedija [interaktyvus] Prieiga per internetą: <https://www.vle.lt/straipsnis/valstybes-forma/> [žiūrėta 2023 balandžio 27d.]
43. Blinstrubis, T. Visuotinė lietuvių enciklopedija [interaktyvus] Prieiga per internetą: <https://www.vle.lt/straipsnis/valstybe/> [žiūrėta 2023 balandžio 27d.]
44. Hobbes, T. (1999). Leviatanas. Vilnius: Pradai
45. Petniūnaitė, J. (2006). Konstitucinių monarchijų bruožai: Danija, Norvegija, Švedija. Magistro baigiamasis darbas. Mykolo Romerio Universitetas: Vilnius
46. Vaitkevičiūtė, V. (2002). Tarptautinių žodžių žodynas

SANTRAUKA

Magistro baigiamajame darbe analizuojami valstybės požymiai ir valstybės forma 1918–1920 m. periodo Lietuvos konstituciniuose aktuose. Pirmoje darbo dalyje nagrinėjami valstybės požymiai. Nustatoma, kad tam, jog tam tikroje teritorijoje egzistuojanti politinė organizacija patektų į šiuolaikinės konstitucinės demokratinės valstybės sąvoką, turime įvertinti ar ji pastatyta ant teisinės demokratinės valdžios konstrukcinių pamatų, susidedančių iš steigiamosios ir įsteigtosios valdžios, rašytinės konstitucijos ir įsteigtos valdžios funkcinio suskirstymo, kartu turėdami omenyje ir G. Jellinek išskirtus klasikinius valstybės bruožus – teritoriją, tautą ir valdžią. Antrojoje dalyje nustatoma, kad valstybės valdymo formos turinys yra glaudžiai susijęs su politinio režimo elementu. Skirtingai nei monarchinis, tik demokratinis politinis režimas gali būti išreikštas prezidentine, mišria ir parlamentine valdymo forma. Negalime klasifikuoti nedemokratinio politinio režimo demokratinės valdymo formos kontekste, kadangi jie neigia pamatines žmogaus teises ir laisves ir diskredituoja valdžių padalijimo principą. Kalbant apie respublikinę valdymo formą, svarbus teritorinės sąrangos ir valstybės organų atskaitomybės principas. Trečiojoje dalyje analizuojamos 1918-1920 m. konstitucinių aktų nuostatos, susijusios su valstybės požymiais ir valstybės forma ir nustatoma, jog jose galime rasti visus tris klasikinius valstybei priskiriamus elementus, t.y. tautą, teritoriją ir viešąją valdžią, pastatytus ant teisinės konstitucinės demokratinės valdžios konstrukcijos, rašytinėje konstitucijoje atskiriant steigiamąją ir įsteigtąją valdžią ir įtvirtinant įsteigtosios valdžios funkcijas, taip pat randame įtvirtintą demokratinę respublikinę valdymo formą.

SUMMARY

The master's thesis analyzes the features of the state and form of governance in the 1918-1920 constitutional acts of Lithuania. The first part of the thesis examines the features of the state. It is determined that in order for a political organization existing in a certain territory to fall within the concept of a modern constitutional democratic state, we must assess whether it is built on the structural foundations of legal democratic government, consisting of the founding and established government, the written constitution and the functional breakdown of the established government, while keeping in mind and G. Jellinek's classical features of the state – territory, nation and government. The second part of thesis establishes that the form of state governance matter is closely related to the element of the political regime. Unlike monarchical, only democratic political regime can be expressed in presidential, mixed and parliamentary form of government. We cannot classify an undemocratic political regime in the context of a democratic form of governance, because it denies fundamental human rights and freedoms and discredit the principle of separation of powers. As for the republican form of governance, the principle of territorial structure and accountability of state bodies is important. The third part of thesis analyzes provisions of the 1918-1920 constitutional acts related to the attributes of the state and the form of the state and it is determined that in them we can find all three classical elements attributed to the state, i.e. nation, territory and public authority, built on the legal constitutional structure of democratic government, separating the constituent and established authorities in the written constitution and consolidating the functions of the established authority, we also find a consolidated democratic republican form of governance.